

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Liselotte Larsson

När brottsoffret är den enda bevisningen

En utredning av HD:s metod för
utsageanalys samt målsägandens
partsställning i bevissyfte

Examensarbete
30 hp

Handledare:
Per Ole Träskman

Straff- och Processrätt

Höstterminen 2007

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Syfte och frågeställningar	7
1.2 Avgränsning	8
1.3 Metod och material	9
1.4 Forskningsläge	9
1.5 Källkritik	10
1.6 Disposition	11
2 GRUNDLÄGGANDE BEVISRÄTT	13
2.1 Bevisrättsliga begrepp	13
2.1.1 Rättsregel, rättsföljd, rättsfaktum	13
2.1.2 Bevisfaktum, hjälpfaktum, indicium	14
2.2 Fri bevisprövning	16
2.2.1 Fri bevisföring	16
2.2.2 Fri bevisvärdering	17
2.2.3 Erfarenhetssatser	18
2.3 Bevisbördan och beviskravet	18
2.3.1 Bevisbördans placering	18
2.3.2 Beviskravet i brottmål	19
2.4 Rättegångsbalkens regler om förhör	20
3 BEVISVÄRDERING AV MÅLSÄGANDEUTSAGAN	21
3.1 Utsagans bevisvärde enligt lag och förarbeten	21

3.2	Trovärdighet och tillförlitlighet	22
3.3	HD:s metod för utsageanalys	22
3.3.1	Realitetskriterierna	23
3.3.1.1	Kriteriet att utsagan skall vara lång, sammanhängande och klar	23
3.3.1.2	Detaljriteriet	25
3.3.1.3	Konstanskriteriet	26
3.3.2	Kontrollkriterierna	27
3.3.2.1	Kriteriet om att utsagan inte skall innehålla svårförklariga omständigheter	28
3.3.2.2	Kriteriet om att utsagan inte skall innehålla omständigheter som ger anledning till tvivel	28
3.3.2.3	Kriteriet om målsägandens uppfyllande av förklaringsbörd	29
3.3.2.4	Kriteriet om sättet för utsagens avgivelse	30
3.3.2.5	Kriteriet om utsagens trovärdiga eller självupplevda intryck	30
3.3.2.6	Smittoeffekten	31
3.3.3	Övriga omständigheter	32
3.3.3.1	Motiv till beljugande	32
3.3.3.2	Offersymptom	32
3.3.3.3	Tidpunkt för polisanmälan	33
3.4	Trovärdighet, <i>tilltro</i> och tillförlitlighet?	33
3.5	Krav på stödbevisning?	34
4	MÅLSÄGANDENS STÄLLNING I SVENSK RÄTT	36
4.1	Definition av målsägande	36
4.2	Åtalsrätt och partsställning	36
4.3	Förhör av målsägande	38
5	EN RÄTTSJÄMFÖRELSE AV MÅLSÄGANDENS STÄLLNING	40
5.1	Målsägandens ställning i finsk rätt	40
5.1.1	Målsägande enligt finsk rätt	40
5.1.2	Åtalsrätt och partsställning	40
5.1.3	Förhör av målsägande	41
5.2	Målsägandens ställning i dansk rätt	42
5.2.1	Målsägande enligt dansk rätt	42
5.2.2	Åtalsrätt och partsställning	42
5.2.3	Förhör av forurettede	44
5.3	Målsägandens ställning i norsk rätt	45
5.3.1	Målsägande enligt norsk rätt	45
5.3.2	Åtalsrätt och partsställning	45
5.3.3	Förhör av fornærmede	47
6	ANALYS	48

6.1	Bevisvärdering av målsägandeutsagan	48
6.1.1	Målsägandeutsagans bevisvärde enligt lag och förarbete	48
6.1.2	Trovärdighet och tillförlitlighet	49
6.1.3	HD:s metod för utsageanalys	49
6.1.4	Trovärdighet, tilltro och tillförlitlighet?	53
6.1.5	Krav på stödbevisning?	54
6.2	Målsägandens ställning	55
6.2.1	Målsägandebegreppens jämförbarhet	55
6.2.2	Målsägandes partsställning och åtalsrätt	56
6.2.3	Förhör av målsägande	59
6.3	Avslutande kommentarer	61
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	63
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	67

Summary

The essay *When the victim of a crime is the only evidence* aims to discuss a matter that for many seem to be the hardest task for the court of law; as the assignment to reach a verdict in situations where words stands against words and no other direct evidence are to be found. The purpose of the study is to examine the victim's value as a person of evidence. Particularly in rape cases and other trials of sexual offences the court faces the difficult assignment to reach a verdict when the only direct evidence is the oral statement of the plaintiff. The first question analysed in this paper is how to evaluate the statement of the plaintiff and this question is discussed on the basis of a perspective of legal security. The essay further examines the question at issue whether the victim of a crime shall act as a party at the court proceedings or just be heard as a witness and if this affects the value as evidence of the victim. The later question includes a comparative study between Sweden on one hand and Finland, Denmark and Norway on the other.

The prosecutor, or the plaintiff if the prosecution isn't public, carries the burden of proof in criminal cases and shall prove the defendants guilt beyond reasonable doubt. The judges of the court decide whether or not the prosecutor has succeeded with the assignment by evaluating the evidence. There are no rules confirmed by law for the evaluation process of oral statements and this derives from the principle of free evaluating of evidence. The only declarations mentioned in the motives to the Swedish code of procedure are that the evaluation shall be objective and that the oral statements of the parties are of great importance. Further information of which circumstances that affects the evaluation of the trustworthiness and reliability of the oral statements can be found in different judgements from the Swedish Supreme Court. The court deals with criterions based on the assumption that the quality of the truthful statement is settled with consideration to its length, consistency, clarity, number of details and coherency. The fulfilled criterions will be used as help for the interpretation of the reliability of the statement. The court shall also control the strength and quality of the oral statements with its overall impression. For example; the oral statement should not contain any circumstances that are difficult to explain or any circumstances that give reason to doubt. If the statement does contain these circumstances, the plaintiff has to clarify why. The court must further take the statement submits into account, if the oral statement gives the impression of being trustworthy or being the plaintiff's own experience and if some parts of the statement have been proven true or false and if this affects the other parts. It's my opinion, particularly when it comes to the later given criterions, that the evaluation of the oral statement must be done carefully because some of these criterions are not supported by behavioural science and in some cases even wrongly applied compared to the result of research. It is also distressing that the courts often are letting the trustworthiness of the plaintiff be taken in consideration in to a high extent,

in view of the lack of objectivity in these evaluations. More important, according to my opinion, is to focus on the reliability of the oral statement. To reach a verdict based only on the oral statement of the victim is connected with the risk of incorrect sentences. This assumption can also be interpreted in case NJA 2005 s 712, where the Swedish Supreme Court indicates an increased requirement of evidence to support the oral statement of the victim. Thus; the victim's value as a person of evidence is high but not independent and complete.

The question can then be asked if the status of the plaintiff as a party of the criminal proceedings affects the victim's value as a person of evidence. The victim of a crime is in Sweden, like in Finland, only being questioned by way of information and will not be held legally responsible for any provided untrue information. In both these countries the plaintiff also has great opportunities to reach status as a party of the criminal trial. Denmark and Norway, on the other hand, do not provide the plaintiffs the same prospects to reach status as a party litigant. The victim of the crime is in these countries also treated as other witnesses and the testimony is given under oath and is combined with the risk of legal measure for any untruly given information. Due to the risk of penalty the value as evidence of the oral statement is higher if the statement is given under oath. My conclusion is, however, that although the value as evidence might increase, the Swedish plaintiff status as a party litigant shall not be reduced and the interrogation of the plaintiff shall not be combined with legal responsibility. This is partly due to the disturbed equilibrium between the defendant and the plaintiff would deteriorate the position of the defendant and partly due to my belief that the courts do not have the ability to disregard the plaintiff personal interests in the case, which will effect the value as evidence even though the victim appears as a witness and not a party litigant. Reducing the possibility for the plaintiff to participate in the criminal proceedings in Swedish law does also contradict with the development towards a reinforcement of the position for victims of crime that in later years has come forward in the other Nordic countries.

Sammanfattning

Uppsatsen *När brottsoffret är den enda bevisningen* behandlar det som många finner vara det allra mest problematiska inom bevisrätten, nämligen uppgiften att avkunna dom i mål där ord står mot ord och annan direkt bevisning saknas. Uppsatsen utgår från syftet att utreda brottsoffrets värde som bevisperson. Särskilt i sexualbrottmål står domstolen inför den svåra uppgiften att avkunna dom där den enda direkta bevisningen är målsägandens utsaga. Den första frågeställningen som behandlas i detta arbete är således hur bevisvärdering av målsägandens utsaga sker och frågan diskuteras utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. Vidare utreds hur målsägandens ställning, som part eller vittne, påverkar dess bevisvärde samt frågan vilken ställning målsäganden lämpligen bör ha i processen. I denna senare del görs en komparativ undersökning av hur målsäganden behandlas i partssyfte i finsk, dansk och norsk rätt jämfört med svensk rätt.

I brottmål bär åklagaren, eller målsäganden om åtalet är enskilt, bevisbördan och det är således dennes uppgift att nå upp till beviskravet ställt utom rimligt tvivel. Domstolen skall i sin tur värdera den bevisning åklagaren lägger fram till stöd för sin talan. Bevisvärdet av muntliga utsagor är i enlighet med den fria bevisprövningens princip inte lagfäst. Den enda ledning som finns att hämta i motiven till rättegångsbalken är att bedömning av bevisens värde skall vara objektivt grundad och vad gäller parternas utsagor har uttalats att de bör tillmätas stor betydelse. Vilka omständigheter som läggs till grund för bedömningen av en utsagas trovärdighet och tillförlitlighet kan utläsas ur olika domar från HD. Domstolen arbetar utifrån erfarenhetssatser vilka grundas på antagandena att kvalitén på den sanningsenliga utsagan avgörs genom beaktande av dess längd, sammanhang, klarhet, detaljrikedom samt konstans mellan olika avgivsetillfällen. Är kriterierna uppfyllda utgör dessa positiva hjälpfakta vilka fungerar som tolkningshjälp vid bedömningen av utsagans tillförlitlighet. Vidare skall domstolen beakta andra erfarenhetssatser vilka kontrollerar utsagans hållfasthet mot det allmänna intryck utsagan avger. Utsagan bör till exempel inte innehålla några svårförklarliga omständigheter eller omständigheter som ger upphov till tvivel och om så görs har målsäganden en förklaringsbörda. Man ser vidare till sättet för utsagans avgivelse, om utsagan ger intryck av trovärdighet eller av att vara självupplevd samt om vissa delar av utsagan verifierats eller falsifierats och om detta kan påverka övriga delar. Även andra omständigheter kan inverka på bedömningen av utsagan. Då vissa kriterier saknar beteendevetenskapligt stöd och i andra fall till och med tillämpas i strid mot forskningsresultat anser jag att bedömningen måste ske nyanserat och med viss försiktighet. Detta gäller särskilt för de senare nämnda kriterierna. Det är dessutom bekymmersamt att domstolarna ofta låter trovärdighetsbedömningen av målsäganden väga tyngre än vad som är lämpligt med hänseende till dess subjektiva karaktär. Det är enligt min åsikt viktigare att fokusera bedömningen på utsagans tillförlitlighet. Att enbart grunda en dom på

målsägandens utsaga medför dock en risk för oriktiga domslut. Detta antagande kan även finna stöd av NJA 2005 s 712, vilket kan tolkas som ett ökat krav på stödbevisning i utsagemål. Brottsoffrets värde som bevisperson är således högt, men inte självständigt och fullkomligt.

Frågan är då om målsägandens ställning i processen påverkar dess värde som bevisperson. I Sverige, liksom i Finland, hörs målsäganden endast upplysningsvis och inte under straffansvar. Båda dessa länder har dessutom stora möjligheter för målsäganden att uppträda som part i brottmålsprocessen. I Danmark och Norge, där brottsoffret även har färre möjligheter att inta partsställning, behandlas brottsoffret likt andra vittnen och hörs under straffhot. Bevisvärdet blir i och med straffansvaret högre för vittnens utsagor. Min slutsats är dock att även om bevisvärdet skulle höjas bör den svenske målsägandens partsrättigheter inte reduceras och denne bör inte heller vittna under straffansvar. Dels anser jag att den tilltalade kommer i ett sämre läge om jämviktsprincipen mellan denne och målsäganden rubbas. Dels tror jag inte att domstolen helt kan bortse från det intresse målsäganden har i målet, vilket då påverkar bevisvärdet av utsagan även om målsäganden uppträder som vittne och inte part. Att i Sverige inskränka målsägandens möjligheter att delta som part i processen strider dessutom emot den utveckling att förstärka brottsoffrets ställning som på senare år framträtt i övriga Norden.

Förord

Sommaren 2003 blev jag antagen till Lunds universitet. Tyvärr stod det inte Juris Kandidatprogrammet på mitt antagningsbesked utan Ekonomiprogrammet. På Juridicums lista låg jag långt ner på reserven. Tanken har under de här fyra och ett halvt åren ibland slagit mig vad som hänt om inte alla personer före i kön tackat nej och lämnat en plats åt mig. Skulle jag känna samma engagemang för kassafloedesanalyser som jag kan känna inför bevisfrågor? Skulle en felaktig balansrapport reta upp mig på samma sätt som en oförståelig våldtäktsdom? Skulle belåtenheten att ha upprättat ett årsbokslut kunna mäta sig med uppgiften att skipa rätt? Svaret på frågorna är i mitt fall nej, jag hamnade precis rätt inom juridiken och de fyra och ett halvt år som gått har varit helt fantastiska. Problematiska frågeställningar om lag och rätt i kombination med uppmuntran till kritiskt tänkande och ifrågasättande har passat mig alldeles utmärkt!

Hösten 2007 visade sig dock bli en lång höst. Det känns idag som en evighet sedan jag satt i Pufendorfs sal och lyssnade till seminarium om metodval samt vikten av att vara källkritisk och det första steget mot min uppsats togs. Ett möte med min handledare där frågeställning och ämnesval godkändes och det var därefter en god idé att sätta igång. Sedan var det bara vi två, jag och det dokument jag döpt till ”uppsats”. Inte en lysande duo alltid, skulle det visa sig. Det finns dagar då vi bråkat högljutt och dagar då vi vägrat prata med varandra. Stycken har lagts till, omarbetats, raderats och sidan har varit tom igen. Men på något vis blev det en uppsats till slut. Och nu måste vi släppa varandra, vi två som har umgåtts så länge och intensivt. Märkligt att det så här i efterhand kan kännas lite sorgligt.

Många är de som förtjänar min innerliga och uppriktiga tacksamhet. Tack till min handledare, professor Per Ole Träskman och andra lärare på Juridicum som har utbildat och inspirerat mig. Stort tack till er som har läst min uppsats och kommit med insiktsfulla synpunkter under arbetets gång. Ett speciellt tack till Linda Petersson för värdefull och högt uppskattad hjälp med korrekturläsning. Hjärtligt tack till min familj, i dess vida bemärkelse, som med stolthet och kärlek har uppmuntrat och stöttat mig i med- och motgång. Tack för att ni tror på mig när min egen tro är svag. Ett särskilt tack till mamma för ditt outtröttliga och beundransvärda engagemang. Sist, men absolut inte minst, mitt varmaste tack till underbara vänner från förr och fantastiska vänner funna under studietiden, för alla skratt, all glädje och alla kloka ord. Minnena är oförglömliga och ni likaså.

Liselotte Larsson
Lund, julen 2007

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
BRL	Lag om rättegång i brottmål 11.7.1997/689 (Finland)
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
Finska RB	Rättegångsbalk 1.1.1734/4 (Finland)
FN	Förenta Nationerna
HD	Högsta Domstolen
JT	Juridisk Tidskrift
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avd I
NJA II	Nytt Juridiskt Arkiv, avd II
NOU	Norsk Offentlig Utredning
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
SOU	Statens Offentliga Utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

I Svea Hovrätt sitter en ung kvinna och berättar om hur hon efter ett inledande frivilligt samlag blivit oralt, vaginalt och analt våldtagen av två män i en lägenhet i centrala Stockholm. Kvinnan säger att hon har sagt ifrån att hon inte ville ha samlag med männen samt att hon har gjort motstånd med sin kropp. De två tilltalade uppger att varken våld eller hot har förekommit och att de inte uppfattat något som tydde på att kvinnan inte var med på vad som hände. Målsägandens ord står mot de två tilltalades. Hovrätten står inför uppgiften att avgöra om kvinnans berättelse är så pass trovärdig och tillförlitlig att den kan läggas till grund för fällande dom. Den 16 oktober 2007 dömde Svea Hovrätt de två så kallade *Stureplansprofilerna* för grov våldtäkt till fängelse i fyra år.¹

Skildringen ovan är hämtad från dom 2007-10-16, B 3806-07, vilken var resultatet av ett av de mest uppmärksammade sexualbrottmålen under 2007. Situationen är dock inte ensam i sitt slag. De flesta sexualbrott som sker är inte överfallsvåldtäkter begångna av gärningsmän som är okända för offret. Betydligt vanligare är att brottet äger rum inomhus och det är inte ovanligt att vittnen eller annan direkt bevisning saknas. En tilltalad skall fällas till ansvar om det är ställt utom rimligt tvivel att personen begått det brott denne står anklagad för. Denna garanti för rättssäkerheten ställer höga krav på den bevisning som frambringas inför rätten. I utsagemål saknas annan direkt bevisning än den utsaga målsäganden kan ge. När denna utsaga motsägs av den tilltalade står domstolen inför uppgiften att bedöma vems ord som förtjänar mest tilltro. En person som har blivit utsatt för brott måste kunna få rättvisa skipad genom fällande dom trots att annan direkt bevisning saknas. Samtidigt skall en tilltalad inte kunna dömas på grund av att domstolen gör en felaktig bedömning av trovärdighet och tillförlitlighet.

Frågan förefaller då vara hur det är möjligt att fälla en person till ansvar för ett brott då den enda direkta bevisning som finns är utsagan från en annan person, som är part och har intresse i målet.

1.1 Syfte och frågeställningar

Uppsatsen har till syfte att utreda brottsoffrets värde som bevisperson. I huvudsak inriktas uppsatsen mot bevisrättsliga aspekter där frågor om vilket bevisvärde en målsägandes utsaga kan eller bör ha skall behandlas ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Syftet innefattar även en diskussion ur ett rättspolitiskt perspektiv om huruvida personen som enligt åtalet blivit utsatt för ett brott bör uppträda som part i domstolsprocessen eller endast höras

¹ Svea Hovrätts dom 2007-10-16, B 3806-07. I målet fanns även stödbevisning i form av dokumenterade skador, sms skickade mellan de tilltalade samt uppspelning av kvinnans samtal till larmcentralen. Den enda direkta bevisningen var målsägandens utsaga.

som vittne. Till denna senare del ämnas göra en mindre rättsjämförelse med de skandinaviska länderna och Finland.

För att uppnå syftet med den här uppsatsen arbetas utifrån följande frågeställningar:

Vilket bevisvärde tillmäts målsägandens utsaga i en process där ord står mot ord? Hur gör domstolen denna typ av bedömning?

Hur påverkar målsägandens ställning, som part eller vittne, dess värde som bevisperson och vilken ställning bör målsäganden lämpligen ha i brottmålsprocessen? På vilket sätt har frågan lösts av de närmsta nordiska grannländerna och kan dessa länders lösningar ge någon ledning till om en förändring av målsägandens ställning bör ske i Sverige?

För att dessa frågeställningar skall kunna besvaras på ett givande och tillfredställande sätt kommer vissa grunder för bevisrätten att redogöras för. Målsägandens ställning och åtalsrätten de lege lata utreds tämligen grundläggande, för både Sveriges och de komparerade ländernas del, då det enligt min mening krävs denna typ av bakgrundinformation för att kunna besvara frågan om vilken ställning målsäganden bör ha i brottmålsprocessen.

1.2 Avgränsning

Författandet av denna uppsats bevisrättsliga del sker med utgångspunkt i sexualbrottmål där den tilltalade förnekar den brottsliga gärningen. Denna typ av brottslighet är enligt min uppfattning typexempel på fall där annan direkt bevisning saknas och målsägandens ord står mot den tilltalades. Behandlade rättsfall är därför endast sådana där brottsrubriceringen hänförs till BrB 6 kap. Andra brottstyper, till exempel misshandel och grov fridskränkning, kan också resultera i ord-mot-ord situationer som kan vara väl så besvärliga i bevishänseende men lämnas alltså utanför den här uppsatsen. Vidare inriktas uppsatsen i huvudsak på fall där målsäganden är vuxen. Således kommer bedömningar som endast aktualiseras då målsäganden är ett barn inte att redogöras för.

Något som ter sig självklart när man läser titeln på denna uppsats är att arbetet endast behandlar brottmålsprocessen. Målsägandebegreppet förekommer av naturliga skäl endast i brottmål. En person som blivit utsatt för brott kan dock i samband med ett brottmål föra en civilrättslig talan om skadestånd. Uppsatsen behandlar dock endast bevisproblematiken i fråga om fällande för ansvar för brott och således inga civilrättsliga aspekter.

1.3 Metod och material

Metoden som har använts i denna uppsats är av traditionell rättsdogmatisk art där sedvanliga rättskällor studerats. Utgångspunkt har tagits i de få bestämmelser i RB som behandlar bevisvärdering och målsägandens ställning samt balkens regler om förhör. Förarbeten till samma lag har studerats för att försöka finna motiven till val av lagstiftning. Rättsfall har granskats för att finna svaret på frågan om målsägandeutsagens bevisvärde i praktiken samt för att få en vidare aspekt av problematiken. Härvid har uteslutande rättsfall från högsta instans som härstammar från 1980-talet och framåt använts. Mål som fokuserar på bevisvärderingsproblematiken visade sig dock inte vara speciellt vanligt förekommande inom rättsvetenskaplig praxis men de fall som kommit med nyttig vägledning har refererats till. Vidare har litteratur och artiklar studerats för att finna svar på uppsatsens båda frågeställningar. Den bevisrättsliga av de två frågeställningarna är författad utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. För att ur detta perspektiv kunna kritisera de kriterier HD använder sig av vid bedömningen av en utsagas tillförlitlighet har gjorts en del beteendevetenskapliga inlägg, särskilt hämtade från psykologins område.

Frågan om målsägandens ställning i processen är av rättspolitiskt karaktär och till hjälp för denna framställning har en mindre rättsjämförelse med Danmark, Norge och Finland företagits. Valet av länder har fallit sig naturligt då en jämförelse med länder ur samma rättsfamilj kan te sig givande om man vill undvika att ”jämföra äpplen med päron”. Då två av dessa länder dessutom har en lösning som skiljer sig ifrån vår svenska anser jag att valet av jämförelseobjekt blir intressant och givande för uppsatsens analys.

1.4 Forskningsläge

Denna uppsats behandlar som ovan berörts två frågeställningar; en bevisrättslig om hur bevisvärdering av målsägandens utsaga bör ske, samt en rättspolitisk huruvida målsäganden bör uppträda som part i brottmålsprocessen. Den bevisrättsliga aspekten har behandlats i doktrin vid ett par tillfällen, särskilt av professor Christian Diesen och hans medarbetare vid Stockholms universitet i *Bevis-antologierna*, vilka tar upp olika delar av bevissvårigheterna vid brottmål. Doktorand Helena Sutorius arbetade innan sitt insjuknande och sin bortgång med avhandlingen *Bevisprövning vid sexualbrott*. 2003 sammanställdes hennes forskningsarbete av doktorand Anna Kaldal i monografin med samma namn. Arbetet beskriver hur utredning sker av misstänkta sexualbrott samt hur domstolen gör bevisprövning vid sexualbrott mot vuxna och barn. Sutorius framställer den gällande rätten, dock innan 2005 års lagändring av sexualbrott, HD:s prejudikat på området samt en de lege ferenda analys. I juris doktor Ulrika Anderssons avhandling *Hans (ord) eller hennes?* görs en könsteoretisk analys av det straffrättsliga skyddet mot sexuella övergrepp. Författarens

slutsats är att det centrala för rättstillämparen snarare är offrets vilja än gärningsmannens våld vid bedömning av sexuella övergrepp. Avhandlingen fokuserar inte på bevisvärderingsproblematiken vid utsagemål på det vis denna uppsats avser att göra men HD:s trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömning av målsägandens utsaga behandlas ändå i viss mån. Den mest djupgående och mest aktuella bearbetningen av frågan om utsagors bevisvärde presenterades av juris doktor Lena Schelin 2006, i avhandlingen *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*. I arbetet beskriver hon utförligt såväl HD:s metod som beteendevetenskapliga metoder för utsageanalys och hennes slutsats är att rättens aktörer behöver bättre kunskap i beteendevetenskaplig forskning för att kunna göra bedömningar av utsagor på ett rättssäkrare sätt. Schelins avhandling har varit till stor hjälp och nytta under författandet av denna uppsats.

Vad gäller forskningsläget kring den andra frågeställningen kan konstateras att målsägandens ställning inte är särskilt utförligt behandlad i svensk juridisk litteratur. Professor Lars Heuman diskuterar målsägandebegreppet utförligt i sin avhandling *Målsägande* från 1973 men dess ställning som part eller inte lämnas i princip utanför framställningen. Professor Per Ole Träskman behandlade 1992 frågan om målsägandens ställning i artikeln *Målsäganden som informationskälla vid bevisning i brottmål* i Festskrift till Per Olof Bolding. Arbetet behandlar, liksom denna uppsats, den finska, danska och norska rätten men syftet med Träskmans arbete var inte redovisa vilket land om har den mest tilltalande lösningen utan är snarare en kort redogörelse av rättsläget i de jämförda länderna. Artikeln och dess rättsjämförelse har dock väckt det intresse för målsägandens ställning som resulterat i den andra av uppsatsens frågeställningar.

1.5 Källkritik

Vid en komparativ studie infinner sig ofta två problem. Det första är att finna pålitliga källor från de länder man har valt att komparera med. Eftersom de nordiska länderna ligger inom samma rättsfamilj skiljer sig dock inte våra rättssystem speciellt mycket åt, vilket givetvis underlättar jämförelsen. För att finna väl respekterade författare har jag dels använt mig av rekommendationer från min handledare, dels har vägledning sökts i andra författares käll- och litteraturförteckningar. Då samtliga valda författare innehar eller har innehaft relevanta juridiska professurer i sina respektive hemländer anser jag att rättsjämförelsen byggs upp från en stabil och säker grund.²

När väl källor och litteratur är funna infinner sig det andra problemet, nämligen den språkliga barriären. Den finska litteraturen är lätt avklarad, om

² Dan Frände innehar den svenskspråkiga professuren i straff- och processrätt vid Helsingfors universitet, Hans Gammeltoft-Hansen är professor (tjänstledig) i rättsvetenskap och Eva Smith är professor i processrätt, båda vid Köpenhamns universitet och Johs. Andenæs var professor i rättsvetenskap vid Oslo universitet.

den är skriven på svenska. Övrig finsk litteratur har på grund av obefintliga finska språkkunskaper helt bortsetts från. Både de norska och danska språken hanterar jag behjälpligt och när förvirringen blivit för stor har hjälp tagits av lexikon och uppslagsverk. I den mån det har varit möjligt har jag även kontrollerat uppfattad information med material skrivet på svenska. Då de danska reglerna precis har ändrats och de norska ligger under omarbetning har dock aktuell litteratur på svenska varit svårfunnen och jag har tvungen att förlita mig till de statliga utredningar de två länderna tillhandahåller.

Som alltid vid författandet av en uppsats måste litteratur och artiklar som är till åren komna beaktas med viss försiktighet. Det behöver inte alltid röra sig om speciellt gamla verk för att detta skall aktualiseras. Träskman artikel från 1992 är tämligen relevant för uppsatsens frågeställningar. De finska reglerna har dock omarbetats sedan dess vilket medförde att texten beskrev regler som nu ändrats. Även Heumans avhandling behandlas i vissa fall med försiktighet av samma skäl och likaså de delar av den danska och norska litteraturen som behandlar nyligen ändrade, eller kommande ändringar av regler.

Viss specifik källkritik kan riktas mot *Bevis*-antologierna där professor Diesen står som redaktör. Diesen är en framträdande författare inom bevisrätten och i källförteckningen hänvisas till flera av hans verk. Delar av dessa arbeten är dock författade av hans medarbetare, i vissa fall studenter, vilka inte innehar professurer. Givetvis kan källorna vara väl så tillförlitliga men läsaren bör ha i åtanke att inte låta sig luras av titeln hos redaktören till dessa arbeten då denne inte ensam har skrivit hela innehållet. Denna litteratur har således beaktas mer kritiskt och med extra stor försiktighet.

1.6 Disposition

Uppsatsen inleds med att kort redogöra för den grundläggande bevisrätten där bevisrättsliga begrepp utreds, den fria bevisprövningens princip beskrivs samt bevisbördans placering och beviskravet i brottmål framställs. Kapitlet avslutas med ett litet avsnitt om RB:s regler om förhör. Härfter följer det kapitel som är mest relevant för besvarande av den första frågeställningen, närmare bestämt avsnittet om bevisvärdering av utsagor. Kapitlet inleds med att beskriva trovärdighets- samt tillförlitlighetsbedömningar och därefter följer den centrala utredningen om HD:s metod för utsageanalys. Efterföljande avsnitt redogör kort för en alternativ metod för trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömning kompletterad med ett mellanled av tilltrosbedömning. Den bevisrättsliga delen av uppsatsen avslutas med att behandla frågan om huruvida stödbevisning krävs vid utsagemål.

Utredningen av den andra frågeställningen påbörjas i det fjärde kapitlet om målsägandens ställning i svensk rätt. Begreppet målsägande definieras och därefter följer en redogörelse av målsägandes ställning i brottmålsprocessen. Kapitlet avslutas med att beskriva hur målsäganden förhörs och motiven

därtill. Det efterföljande kapitlet består av rättsjämförelsen av målsägandens ställning i Finland, Danmark och Norge. Strukturen följer det fjärde kapitlet och för var land beskrivs målsägandedefinitionen, målsägandens ställning samt hur målsäganden behandlas i förhörssyfte. Uppsatsen avslutas med en analys av rättsläget samt en presentation av mina slutsatser.

2 Grundläggande bevisrätt

Arbetet inleds här med en grundläggande redogörelse för bevisrätten då denna kunskap är av betydelse för förståelse av uppsatsens första frågeställning. Avsnittet är inte uttömmande utan framställer endast de fakta som är av relevans för uppsatsens syfte.

2.1 Bevisrättsliga begrepp

Det man i dagligt tal kallar för ”bevis” är i juridiskt hänseende mer finfördelat. Beroende på hur en omständighet klassificeras tillmäts den olika värde för uppfyllandet av det gärningsbeskrivningen, vilken ligger till grund för åklagarens talan, påstår.

2.1.1 Rättsregel, rättsföljd, rättsfaktum

Inom bevisrätten talar man om olika teman och fakta. Terminologin beskrivs av professor Per Olof Ekelöf på följande vis: En dom i ett mål skall alltid grundas på en *rättsregel*. Den del av rättsregeln som uttrycker konsekvensen av att regeln överträts benämns *rättsföljd*.³ *Rättsfaktum*⁴ är en omständighet som har omedelbar relevans för rättsföljden. Omständigheter som endast har medelbar relevans för rättsföljden har betydelse som bevis för rättsfaktumet och dessa omständigheter, vilka innehar *bevisvärde*, benämns *bevisfakta*.⁵ Ett bevisfaktum innehar relevans om det har bevisvärde för eller emot *bevistemats* existens. Samtliga teman som omfattas av gärningsbeskrivningen utgör bevisteman och det slutliga bevistemat utgör alltid ett rättsfaktum. Genom *bevisvärdering* drar domstolen utifrån existensen av ett eller flera fakta (bevisfakta) slutsatsen rörande sannolikheten för existensen av ett annat faktum (bevistemat).⁶

Ett klagande exempel är här på sin plats. Antag att domstolen skall döma i ett våldtäktsmål. Den rättsregel som domen bygger på är BrB 6 kap. 1 § 1 st. som stadgar att den som genom våld tvingat en annan person till samlag döms för våldtäkt till fängelse i två till sex år. Rättsföljden för styrkt åtal är en dom för våldtäkt och medföljande fängelsestraff. Gärningsbeskrivningen anger att den tilltalade genom våld, vilket bestått av att den tilltalade har slagit målsäganden i ansiktet samt med våld särat på hennes ben, har tvingat målsäganden till vaginalt samlag. De objektiva rekvisiten ”genom våld tilltvinga sig samlag” samt det subjektiva uppsåtsrekvisitet utgör slutliga bevisteman och då även rättsfakta. Genom att värdera framlagda bevisfakta, det vill säga omständigheter som ej har omedelbar relevans för rättsföljden utan endast

³ Ekelöf, Boman 1992, s. 12 f.

⁴ Begreppet kan indelas i *abstrakta* och *konkreta* rättsfakta. En rättsregels rekvisit utgör abstrakta rättsfakta medan de i gärningsbeskrivningen uttryckta omständigheter som beskriver det faktiska skeendet benämns konkreta rättsfakta. Se Schelin 2007, s. 42 f.

⁵ Ekelöf, Edelstam, s. 40.

⁶ Ekelöf, Boman 1992, s. 12 f.

medelbar, kan domstolen dra slutsatsen huruvida samlag och våld förekommit (bevisteman). Har en våldtäkt skett (rättsfaktum) skall mannen dömas för våldtäkt till fängelse (rättsföljden).

2.1.2 *Bevisfaktum, hjälpfaktum, indicium*

När domstolen skall göra en bevisvärdering är det viktigt att avgöra vad för typ av bevisning som framkommit i målet. Om bevisningen har till syfte att stödja åklagarens gärningsbeskrivning benämns den *huvudbevisning* medan *motbevisning* grundas på framlagda omständigheter vilka talar emot bevisemat.⁷ Efter att en omständighet på detta vis blivit kategoriserad att stödja eller inte stödja bevisemat kan det återopade materialet även indelas i *bevisfakta*, *hjälpfakta* eller *indicier*. Ett bevisfaktum har själva brottet som källa och kan också, om det är tillräckligt starkt, ensamt styrka brottet. Bevisfakta benämns emellanåt som *direkta*, *självständiga*, *omedelbara* och *verkliga* bevis.⁸ Målsägandens utsaga eller eventuella vittnesobservationer utgör bevisfakta, om de iakttagelser som utsagorna baserar sig på har orsakats av den händelse som skall bevisas.⁹ Diesen anser det avgörande för frågan om en omständighet skall klassificeras som bevisfaktum eller inte, vara huruvida beviset fanns på brottsplatsen.¹⁰ I praktiken måste ofta ett bevisfaktum kombineras med andra bevisfakta, hjälpfakta eller indicier för att temat skall kunna anses bevisat.¹¹

Bevisning som inte har direkt bevisverkan för bevisemat utgör *indirekta bevis*, och hit räknas hjälpfakta och indicier. Hjälpfakta står i direkt kausal relation till bevisfaktumet och utgör tolkningshjälp vid bevisvärderingen, som höjer (positiva hjälpfakta) eller sänker (negativa hjälpfakta) bevisvärdet av bevisfaktumet.¹² Isolerade var för sig tillåter de inga slutsatser om bevisemats existens men de påverkar det bevisvärde bevisfaktumet har för bevisemat.¹³ Uppgifter om till exempel ett vittnes placering i förhållande till brottsplatsen, avstånd, syn, hörsel, tid, iakttagelseförmåga, chocktillstånd och berusning utgör hjälpfakta vid bevisvärderingen av vittnets utsaga, vilken i förevarande fall är bevisfaktumet.¹⁴

Definitionen av indicier varierar och vad som menas med begreppet är något oklart.¹⁵ Vissa författare har beskrivit indicium som en omständighet vilken inte direkt kan hänföras till bevisemat då det brister i kausalitet mellan

⁷ Ekelöf, Boman 1992, s. 18.

⁸ Diesen, Sutorius, s. 45 samt Schelin 2006, s. 32.

⁹ Ekelöf, Boman 1992, s. 132 f.

¹⁰ Diesen 2002, s. 496

¹¹ Diesen, Sutorius, s. 45.

¹² Schelin, s. 32. Ekelöf, Boman 1992, s. 127 f.

¹³ Ekelöf, Boman 1992, s. 14

¹⁴ Diesen, Sutorius, s. 45.

¹⁵ Lindell med flera anser till och med att en tudelning mellan indicier och bevisfaktum är överflödigt då indicier inte har någon självständig betydelse utan bör beaktas som bevisfakta, se Lindell, Eklund, Asp, Andersson, s. 404. Dock används termen och begreppsindelningen i praxis, vilket enligt min mening motsäger författarnas åsikt om begreppets överflödighet. Se t.ex. NJA 2004 s 437, NJA 1988 B 6.

omständigheten och temat men vilken ändå innehar bevisverkan för eller emot bevisemat.¹⁶ Indicier kan även beskrivas som indirekta ”spår av brottet”. Ensamma kan inte ett indicium bevisa brottet men tillsammans med andra bevis, bevisfakta eller indicier, kan de leda till uteslutande av alternativa förlopp eller gärningsmän. Vanligtvis får alltså indicier betydelse i samband med andra bevis men kan ibland vara självständiga om de utgör en sådan struktur att de tillsammans ges verkan som bevisfaktum. Det krävs dock för dom på enbart indicier att de är så pass många till sitt antal och att de gemensamt leder till sådan bevisstyrka att alternativa förklaringar till åklagarens gärningsbeskrivning anses helt uteslutna. Omständigheter som kan få verkan som indicier kan vara gärningsmannens motiv, våldsbägenhet eller efterföljande handlande men även spår som hittats på anslutande platser till den där brottet förövades.¹⁷

I domstolarnas domskäl är termen *stödbevisning* vanligt förekommande, särskilt i utsagemålen. Definitionen av stödbevisning varierar dock. Enligt Schelins definition omfattar begreppet alla former av bevisning som på något sätt ger positivt stöd åt ett huvudbevis. I en rapport från Åklagarmyndigheten tolkas stödbevisning som all typ av bevisning som åberopats utöver förhör med den tilltalade eller målsäganden.¹⁸ Observera att dessa två definitioner inte helt korresponderar. Ett av åklagaren åberopat ögonvittne, som bevittnat en våldtäkt, är bevisfaktum för de bevisteman i gärningsbeskrivningen som säger att våldtäkt har skett. Enligt definitionen i Åklagarmyndighetens rapport är vittnesutsagan endast stödbevisning åt målsägandets utsagan. Enligt Schelins definition kan vittnesutsagan däremot vara huvudbevisning som annan utredning, till exempel uppgifter om vittnets syn och placering i förhållande till brottsplatsen (hjälpfakta), kan vara stödbevisning åt. Samtidigt kan vittnesutsagan ge stöd åt målsägandets utsagan, och innehar då enligt min mening status som stödbevisning. Det viktiga att fokusera på är emellertid att en vittnesutsaga av förevarande slag klassificeras som ett direkt bevisfaktum, vilket har ett starkare bevisvärde än till exempel ett indicium. Huruvida man anser att vittnesutsagan ger stöd åt målsägandets utsagan eller åt åklagarens gärningsbeskrivning spelar i praktiken inte någon större roll såvida man har dess status som bevisfaktum klart i minnet. Vid *utsagemål*, som denna uppsats fokuserar på, består den direkta bevisningen till stöd för åklagarens talan endast av målsägandens utsaga. När nedan talas om stödbevisning kommer därför avses bevisning som ger stöd för denna utsaga.

Återigen kan en mer praktisk orientering bland begreppen vara på sin plats. Vid ett mål om sexuella övergrepp är oftast det enda bevisfaktum av direkt relevans för bevisemat målsägandens utsaga. Om målsäganden blivit fysiskt skadad är även själva skadan ett direkt bevis om ett sakkunnigutlåtande (hjälpfakta) kan styrka orsakssambandet mellan övergrepp och skada. En målsägandens agerande skall inte beaktas som bevisfaktum för ett övergrepp utan det kan endast utgöra indicium och sakkunnigutlåtanden är inte bevisfakta utan hjälpfakta.¹⁹ En utsaga av ett vittne som gjort direkta observationer av

¹⁶ Björkman, Diesen, Forssman, Jonsson, s. 25, Schelin 2006, s. 32.

¹⁷ Sutorius, Kaldal, s. 309, Schelin 2006, s. 32.

¹⁸ Schelin 2006, s. 36, RättsPM 2007:13, s. 60.

¹⁹ Sutorius, Kaldal, s. 310.

brottet utgör bevisfaktum men ett vittnes observation av en flyende person eller någon annan iakttagelse kring en brottslig händelse är endast indicier. Ett vittnes uppgifter om målsägandens reaktioner eller skador utgör hjälpfaktum vid bevisvärderingen av målsägandens utsaga.²⁰

2.2 Fri bevisprövning

Principen om *fri bevisprövning* innefattar de två principerna om *fri bevisföring* och *fri bevisvärdering*. Principerna fastslås i RB 35 kap. 1 § 1 st; ”rätten skall efter samvetsgrann prövning av allt, som framkommit, avgöra, vad i målet är bevisat”. Det råder vid fri bevisprövning i princip ingen begränsning med avseende på de bevismedel som får användas och domstolen får fritt bedöma bevisvärdet av den framlagda bevisningen. Motsatsen till fri bevisprövning benämns *den legala bevisteorin*, och enligt denna råder det förbud mot vissa bevismedel och i lagen bestäms vilket värde ett visst bevis skall tillmätas.²¹

2.2.1 Fri bevisföring

Som ovan nämnts innebär fri bevisföring att det i princip inte finns några begränsningar i vilken bevisning part får åberopa för att styrka ett visst förhållande. Generalstadgandet begränsas dock av vissa regler i RB om bevisföringen, till exempel 30 kap. 2 §, 35 kap. 8 § och 46 kap. 5 § om omedelbarhet och muntlighet. I Sverige gäller principen om fri bevisföring som absolut huvudregel och det finns inga direkta bevisförbud. RB 35 kap. 7 § ger emellertid domstolen en möjlighet att avvisa bevisning då denna inte är relevant för saken, vilken dock skall användas med stor restriktivitet just med hänsyn till den fria bevisföringen. Samma paragraf anger även att bevisning får avvisas om denna med avsevärt ringare besvär eller kostnader kan föras på annat sätt. Som huvudregel skall vid rättegång användas det bevismedel som medför den säkraste bevisningen, vilket benämns *principen om det bästa bevismaterialet*. Denna princip innebär att om en kunskapskälla kan utnyttjas på flera sätt skall det bevismedel användas som medför den säkraste bevisningen. Om olika valmöjligheter finns härom har domstolen den slutliga bestämmanderätten över vilket bevis som skall användas och hänsyn skall då tas till tillgänglighet och processekonomi. RB 35 kap. 8 § stadgar principen om *bevisomedelbarhet*, vilken innebär att bevisningen i mesta möjliga mån skall nå rätten i oförmedlat skick, det vill säga utan mellanhänder. För en utsagas del innebär detta att en person bör höras direkt inför rätten då detta anses förbättra domstolens möjligheter att värdera utsagan. Att bevisföringen är fri innebär dock inte att alla utsagor är tillåtna. Svenska konventionsåtaganden, exempelvis FN:s konvention mot tortyr och EKMR, hindrar till exempel utsagor som kommit fram genom

²⁰ Schelin 2006, s. 33.

²¹ Ekelöf, Boman 1992, s. 20.

tortyr eller strider mot rätten till en rättvis rättegång. Enligt den svenska rättsordningen tillåts inte heller anonyma vittnen.²²

2.2.2 Fri bevisvärdering

Att bevisvärderingen är fri innebär att det inte finns några legala regler om hur bevis ska värderas. Det anges dock i lagförarbetena vissa principer som domstolen har att rätta sig efter. Viktiga garantier för säkerställande av bevisningens tillförlitlighet ligger i principerna om att förfarandet skall präglas av *muntlighet*, *omedelbarhet* och *koncentration*.²³ Regeln om domarens frihet vid bevisvärderingen innebär inte enligt förarbetena att denne får grunda sitt avgörande på en rent subjektiv uppfattning rörande de olika bevisens värde. Domarens övertygelse måste vara objektivt grundad och således stödjas på skäl, vilka kan godtas av förståndiga personer. Domen får inte heller grundas på totalintrycket av det föreliggande materialet utan domaren skall för sig själv och i domskälen klarlägga de olika grunder på vilka denne stödjer sin övertygelse.²⁴

Bevisvärderingen kan ske enligt två olika teorier, vilka stöds av olika författare. Ekelöf, Boman, Stening med flera ansluter sig till *värdeteorin*, eller *värdeметoden*. Enligt denna teori hävdas att bevisvärderingen normalt syftar till att efter en diskursiv analys av olika bevisfakta fastlägga med vilken styrka ett bevisstema anses bevisat. Det gäller enligt Ekelöf att fastställa med vilken säkerhet man kan påstå att bevisfaktum orsakats av bevisstemat (*kausalt bevis*). Man ställer sig frågan varför ett visst faktum är belägg för att en händelse inträffat. Den andra teorin, *temametoden*, förespråkas av Lindell, Bolding, Eckhoff med flera. Temametoden menar att bevisvärderingen syftar till att fastställa hur sannolikt det är att bevisstemat föreligger. Man utgår från en helhetsbedömning av de för temat relevanta bevisomständigheterna i målet och därifrån söker man direkt finna sannolikheten för temat. Sannolikhetsbedömningen bygger på en fiktiv erfarenhetssats om hur vanligt förekommande bevisstemat kan vara då den existerande strukturen föreligger. Temametoden ger bevisvärden för temat som korresponderar mot bevisvärdet för att temat inte föreligger.²⁵ Vare sig värdeметoden eller temametoden har dock i sina renodlade teoretiska former fått fäste i domstolarnas praktiska utövning. För att pröva om beviskravet kan uppnås använder domstolarna sig av *alternativa hypoteser* vilka sätts upp mot åklagarens gärningsbeskrivning.²⁶

²² Ekelöf, Boman 1992, s. 21 f.f. samt Schelin 2006, s. 69 f.f. Se även SOU 2004:1, s. 209 f.

²³ Fitger, s. 35:3. *Muntlighetsprincipen* framgår av RB 46 kap. 5 § vilken stadgar att ett sammanträde för huvudförhandling som huvudregel skall vara muntligt. Enligt RB 30 kap. 2 § får dom endast grundas på vad som förekommit vid huvudförhandlingen, vilket är ett uttryck för *omedelbarhetsprincipen*. *Koncentrationsprincipen* innebär att så långt det är möjligt skall huvudförhandling genomföras utan uppehåll i ett sammanhang, se RB 46 kap. 11 §.

²⁴ SOU 1938:44, s. 377 f.

²⁵ Fitger, s. 35:5 f. För djupare förståelse av värde- och temametoden rekommenderas Ekelöf, Boman 1992, § 25a samt Lindell, Eklund, Asp, Andersson, kap. 13.3.

²⁶ Diesen, JT 1996/97 s. 528 f. Alternativa hypoteser beskrivs nedan i avsnitt 2.3.2.

2.2.3 Erfarenhetssatser

Vid bevisvärdering använder sig domstolarna av en mängd olika *erfarenhetssatser*. En erfarenhetssats utgörs av kunskap om generella samband mellan två företeelser, till exempel objekt, relationer, personer eller händelser. Erfarenhetssatser kan vara *särskilda* eller *allmänna*. Särskilda erfarenhetssatser grundar sig på undersökningar och forskning. Exempelvis kan resultatet av empirisk forskning användas som underlag för hur sannolikt eller osannolikt ett visst samband är. De särskilda erfarenhetssatserna förutsätter särskild sakkunskap och därför anlitas vanligtvis sakkunniga för att informera rätten om dessa. De allmänna erfarenhetssatserna grundar sig på allmän kunskap, livserfarenhet och föreställningar om relevanta samband. Sambanden har fått sitt underlag utifrån induktion, det vill säga att man utifrån flera enskilda fall kan dra generella slutsatser. Erfarenhetssatser är alltså en form av sannolikhetsunderlag. De talar om hur ett samband vanligtvis förhåller sig men de berättar inte hur det förhåller sig i det enskilda fallet. De har därmed inte något självständigt bevisvärde utan används som tolkningsunderlag för att bedöma värdet av ett hjälpfaktum. Enligt Ekelöf fyller erfarenhetssatserna samma funktion vid fri bevisvärdering som de legala bevisvärdegrunderna hade enligt den legala bevisteorin.²⁷ Förarbetena till rättegångsbalken anger att domstolen vid överläggningen bör ta hänsyn till allmänna erfarenhetssatser men inte förlita sig till egen sakkunskap som rör särskilda erfarenhetssatser.²⁸

2.3 Bevisbördan och beviskravet

Bevisbördan kan beskrivas som den skyldighet en part har att bevisa förekomsten av ett visst rättsfaktum för att erhålla dom i åberopad riktning.²⁹ Med beviskravet avses den styrka bevisningen måste ha för att den tilltalade skall kunna fällas till ansvar.³⁰

2.3.1 Bevisbördans placering

Bevisbördan är i brottmål placerad på den anklagande parten. Enligt Processlagsberedningen följer det av förfarandets allmänna läggning att det i regel ankommer på åklagaren eller målsäganden att bevisa alla de omständigheter vilka måste föreligga för att den tilltalade skall kunna fällas till ansvar.³¹ Rättssäkerhet, oskyldighetspresumtionen och principen *in*

²⁷ Ekelöf, Boman 1992, s. 14, Schelin 2006, s. 37 f.

²⁸ SOU 1938:44, s. 377 f.

²⁹ Fitger, Mellqvist, s. 411.

³⁰ Ekelöf, Boman 1992, s. 116 f.

³¹ SOU 1938:44, s. 379.

dubio pro reo ligger bakom bevisbördans placering, samt även önskan om undvikande av oriktiga straffdomar. Åklagarens bevisbörda, vilken inte är lagfäst, omfattar såväl de objektiva som de subjektiva rekvisiten och även de förhållanden som avgör om ett brott skall klassificeras som grovt. Den tilltalade kan dock ha *förklaringsbörda* i vissa fall. RB 35 kap. 4 § stadgar nämligen att rätten, med hänsyn till allt som förekommit, har att pröva vilken verkan som bevis parts passivitet bör ha. I brottmål skall paragrafen emellertid tolkas med stor försiktighet. Åklagaren skall bevisa den tilltalades skuld och den tilltalade har rätt att inte uttala sig alls samt är inte skyldig att på något vis underlätta åklagarens uppgift. Detta hindrar dock inte att man i vissa fall kan lägga en förklaringsbörda på den tilltalade då åklagaren lagt fram bevis rörande ett visst förhållande.³² För att domstolen inte skall fälla den tilltalade till ansvar krävs då att denne inför motbevisning för att reducera bevisvärdet av åklagarens bevisning vilket medför att beviskravet inte längre blir uppfyllt. Då det enda bevisfaktumet i målet är målsägandens utsaga och denna skulle ha räckt för fällande dom måste den tilltalade bemöta dessa uppgifter för att undvika den fällande utgången. Förklaringsbördan skall dock inte uppfattas som en lättnad för åklagaren utan denne skall som vanligt presentera full bevisning. Förklaringsbördan inträder först i nästa skede, för att reducera värdet av åklagarens bevisning. Om åklagarens bevisning inte är tillräckligt stark kan inte den tilltalades bristande trovärdighet, genom misslyckat motbevisningsförsök, öka värdet av åklagarens bevisning. Det misslyckade motbevisningsförsöket bör endast medföra att uppgifterna inte tillmätts något bevisvärde och kommer således inte att beaktas vid den sammanlagda bevisbedömningen.³³

2.3.2 Beviskravet i brottmål

För att den tilltalade i ett brottmål skall kunnas fällas till ansvar krävs att åklagarens bevisning är så pass stark att beviskravet är uppnått. HD fastslog i NJA 1980 s 725 att det för fällande dom krävs att den tilltalades skuld är *ställd utom rimligt tvivel*. Denna lokution innebär att det praktiskt sett skall framstå som uteslutet att den tilltalade är oskyldig.³⁴ Ett tvivel är rimligt om det är *rationellt*, det vill säga att det kan motiveras logiskt, *konkret*, med vilket menas att det byggs upp med hjälp av fakta i målet, samt *relativt*, på så sätt att rimlighetsbedömningen skett inom ramen för målets beskaffenhet.³⁵ Med rimligt tvivel menas att slutsatsens säkerhet måste ställas i relation till *utredningskravet*. Vilket krav som ställs på utredningen varierar med brottets beskaffenhet, det vill säga brottets grovhet, huruvida den tilltalade har erkänt eller förnekat samt beroende på omständigheterna i övrigt. I de lindriga och erkända fallen kan således beviskravet uppnås trots att underlaget för slutsatsen är mer begränsat. Med Ekelöfs terminologi

³² Fitger, s. 35:20, 57 f.f. samt Ekelöf, Boman 1992, s. 113.

³³ Schelin 2006, s. 44 f.f. I analysen diskuteras om den tilltalades förklaringsbörda lättats för mål där stödbevisning saknas i och med NJA 2005 s 712.

³⁴ Gregow, SvJT 1996 s. 510.

³⁵ Diesen, JT 1996/97 s. 526.

avses att man visserligen inte har ett lägre beviskrav vid lindiga brott men att man ställer lägre krav på bevisningens *robusthet*. Att bevisningen är robust innebär att bevisningen är så fullständig att det inte finns någon ytterligare bevisning som kan påverka bevisvärdet. En fällande dom blir resultatet om rimligt tvivel inte föreligger utan domstolen, i en fullgod utredning, inte kan finna stöd för några *alternativa hypoteser*.³⁶

Att pröva åklagarens gärningspåstående genom alternativa hypoteser innebär enligt Diesen att konkretisera tvivlet och länka samman de omständigheter som talar emot den tilltalades ansvar. Domstolen skall jämföra den hypotes åklagaren åberopar i gärningsbeskrivningen med styrkan av alla de hypoteser som kan konkurrera med denna. För att den alternativa hypotesen skall kunna mäta sig mot åklagarens påståenden bör enligt doktrin hypotesen *vara rimlig och förenlig med (viss) fakta i målet*. Alternativet bör också vara *jämförbart med åklagartemat* och den alternativa hypotesen skall kunna *formuleras som ett juridiskt bevisstema*.³⁷

2.4 Rättegångsbalkens regler om förhör

RB:s bevisrättsliga regler återfinns i dess tredje avdelning, vilken omfattar 35 till 41 kap. Kapitel 36 reglerar vittnesförhöret medan 37:e kapitlet innehåller bestämmelser om partsförhör. Förhör med part har fått ett eget kapitel då RB 36 kap. 1 § stadgar att part aldrig kan höras som vittne, vilket även gäller för målsäganden som inte för talan. Flera av reglerna i 36 kap. gäller dock även vid förhör med part, till exempel inleds enligt 36 kap. 17 § förhöret av den som åberopat det och vittnet, eller målsäganden, skall först beredas tillfälle att på egen hand avge sin berättelse i ett sammanhang. Förhör med den tilltalade inleds enligt RB 37 kap. 1 § av rätten och övergår därefter till åklagaren. Vad som särskilt skiljer ett förhör med ett vittne från ett förhör av en part i brottmålsprocessen i bevisvärdehänseende är att reglerna om vittnesed enligt RB 36 kap. 11 § endast är tillämpliga vid vittnesförhör. Av RB 37 kap. 1 och 2 § 1 st. 1 p e contrario framgår att varken den tilltalade eller målsäganden hörs under sanningsförsäkran utan parterna hörs blott upplysningsvis. Den som endast hörs upplysningsvis står inte under straffansvar och utsagan får då ett svagare bevisvärde än om så vore fallet.³⁸ Nedan under kapitel 4.3 behandlas vidare motiven till varför målsäganden inte hörs under sanningsplikt.

³⁶ Diesen, Sutorius, s. 47 samt Ekelöf, Boman 1992, s. 117 f.

³⁷ Diesen 1994, s. 129 f.f.

³⁸ Heuman, s. 82.

3 Bevisvärdering av målsägandeutsagan

Efter en grundläggande introduktion till bevisrätten går uppsatsen här vidare med att mer djupgående utreda bevisvärderingen av målsägandens utsaga. Fokus läggs på de erfarenhetssatser som HD har använt sig av i relevanta rättsfall.

3.1 Utsagans bevisvärde enligt lag och förarbeten

I enlighet med den fria bevisprövningens princip finns inga lagregler i RB om hur bevisvärdering av målsägandens utsaga skall ske. Utsagemål saknar i stort annan bevisning än den utsaga som målsäganden avgett inför rätten och avgörande för dessa typer av mål blir då hur stort bevisvärde denna utsaga kan tillmätas. Som utgångspunkt kan sägas att målsägandens utsaga är av stor betydelse. Ur bevishänseende är utsagemålen mycket besvärliga. I Sverige kan målsäganden till skillnad från i Danmark och Norge men i likhet med Finland, vilket kommer att beskrivas närmare i rättsjämförelsen nedan, aldrig höras som vittne under vittnesansvar. Målsäganden lämnar således inte sin utsaga under straffhot och bevisvärdet av denna blir då svagare än om så vore fallet.³⁹ I flera rättsfall har HD fastslagit att det kan räcka med enbart målsägandens uppgifter för en fällande dom, om dessa uppgifter är att anse som fullt tillförlitliga. Det finns alltså inget generellt krav på stödbevisning i mål där ord står mot ord.⁴⁰ Eventuellt har detta rättsläge ändrats genom NJA 2005 s 712, vilken redovisas under avsnitt 3.3.5.

Processlagsberedningen anförde i förarbetena till rättegångsbalken att det i ett rättegångssystem som bygger på grundsatsen om fri bevisprövning är nödvändigt att parternas utsagor tillmätas stor betydelse i bevishänseende. I såväl tvistemål som brottmål är det parterna som har den bästa kännedomen om omständigheterna och hörandet av dessa är det mest verksamma medlet för utfinnandet av sanningen.⁴¹ Förarbetena till sexualbrottsparagraferna som trädde i kraft 2005 anger att det för sexualbrottmål, där ord ofta står mot ord, inte räcker med att målsägandens berättelse skall verka *rimlig* för att beviskravet skall vara uppfyllt. Inte heller det faktum att målsägandens berättelse kan anses förtjäna större *tilltro* än den tilltalades räcker för att nå upp till beviskravet.⁴²

³⁹ Träskman, s. 402 f.f. samt Heuman, s. 82.

⁴⁰ Brun, Diesen, Olsson, s. 228. Se t.ex. NJA 1988 s 40. Observera dock NJA 1994 s 268, vilken anger ett krav på stödbevisning då målsäganden är ett mycket litet barn.

⁴¹ NJA II 1943 s 491 samt SOU 1938:44, s. 407.

⁴² SOU 2001:14, s. 337.

3.2 Trovärdighet och tillförlitlighet

Bedömningen av en utsaga kan uppdelas i två moment, där en sker av *trovärdigheten* och en av *tillförlitligheten*. Begreppen trovärdighet och tillförlitlighet kan vid en första anblick förefalla vara synonyma. För fortsatt läsning är det dock en god idé att göra en distinktion mellan de två begreppen. Trovärdigheten kan beskrivas som koncentrerad till utsagepersonen medan tillförlitligheten siktar på bedömning av själva utsagens bevisvärde. Läsaren bör dock observera att bedömningarna ofta glider in i varandra samt att begreppen inte alltid används konsekvent av HD.⁴³

Trovärdighetsbedömningen är omedelbar och intuitiv och grundar sig på de verbala och kroppsliga intryck utsagepersonen lämnar då denne avger sin berättelse.⁴⁴ Bedömningen baseras på rättens subjektiva intryck av sanning som berättelsen och berättaren ger åhöraren vid återgivelsen av utsagan. När en prövning av trovärdigheten sker i domstolen utförs detta på samma vis som de bedömningar av människors berättelser vi gör i vardagslivet. Ledamöterna av domstolen skall fråga sig om det sagda uppfattas som trovärdigt och sant eller påhittat och tillrättalagt. Huruvida en utsaga uppfattas som sann beror på åhörarens erfarenheter, värderingar och kunskaper i allmänhet men speglas samtidigt av de föreställningar åhöraren har av berättaren.⁴⁵

Tillförlitlighetsbedömningen är en analys och värdering av utsagans innehåll och behandlar vilket bevisvärde utsagan kan tillmätas.⁴⁶ Bedömningen går ut på att värdera utsagans hållfasthet när denna konfronteras med annan bevisning i målet. För en korrekt värdering av en utsaga är det viktigt att domaren inte stannar vid en intuitiv trovärdighetsbedömning utan går vidare till en prövning av utsagans hållfasthet, det vill säga dess tillförlitlighet. Trovärdighetsbedömningen och tillförlitlighetsbedömningen går ofta i varandra men den förra sker på grund av sin intuitiva karaktär främst under huvudförhandlingen medan den senare görs under överläggningen. Vid övergången mellan dessa två bedömningar aktualiseras de kriterier som HD använder sig av vid utsageanalysen.⁴⁷

3.3 HD:s metod för utsageanalys

Vid bedömning av utsagor i brottmålsprocessen använder domstolen sig av olika erfarenhetssatser. Dessa erfarenhetssatser, eller kriterier, följer nedan

⁴³ Andersson, s. 202.

⁴⁴ Bring, Diesen, Schelin, Wilton, s. 338. (Avsnittet ”Utsageanalys” är författat av Schelin)

⁴⁵ Diesen, Hellner Gumpert, Lindblad, Sutorius, s. 67.

⁴⁶ Bring, Diesen, Schelin, Wilton, s. 338. (Avsnittet ”Utsageanalys” är författat av Schelin)

⁴⁷ Sutorius, Kaldal, s. 90.

och de härstammar från avgöranden i HD. Schelin sammanställer rättsläget systematiskt i sin avhandling genom uppdelning i så kallade *realitets-* och *kontrollkriterier*. Vidare redovisas justitierådet Torkel Gregows åsikter som framfördes i SvJT 1996, vilka också härstammar från HD:s avgöranden och därför i mångt och mycket sammanfaller med Schelins kriterier. Syftet med Gregows artikel var att åstadkomma en större enhetlighet och en viss uppstramning av bevisvärderingen i incestmål. Framställningen är trots sin inriktning mot incestbrott mot barn även intressant vid våldtäktsbrott mot vuxna. Eventuell kritik som kan anföras mot respektive kriterium redogörs också för och det kan redan här nämnas att kriterierna inte skall följas slaviskt, vilket domstolarna inte heller gör.⁴⁸

3.3.1 Realitetskriterierna

Den utsageanalysmetod HD använder sig av bygger på hypotesen att en sanningsenlig utsaga skiljer sig innehållsmässigt på ett kvalitativt sätt från en lögnaktig. Med kvalitet menas här den *tillförlitlighet, hållfasthet* eller *sannolika verklighetsförankring* utsagan innehar. Utsagans kvalitet avgörs genom en prövning av om utsagan uppfyller olika kriterier som antas tala för om utsagan är tillförlitlig. Kriterierna är erfarenhetssatser och benämns enligt Schelin *realitetskriterier*. Om utsagan uppfyller ett kriterium fungerar detta som positivt hjälpfaktum, vilket utgör tolkningshjälp vid bestämmande om utsagan har sannolik verklighetsförankring. Ju fler kriterier som är uppfyllda ju starkare sannolikhet att utsagan är tillförlitlig.⁴⁹

3.3.1.1 Kriteriet att utsagan skall vara lång, sammanhängande och klar

Kriterierna om utsagans *långa, sammanhängande* och *klara* natur behandlas bland annat i tre intressanta rättsfall från åttio- och nittiotalen.

NJA 1980 s 725 behandlade tre åtalpunkter mot två tilltalade för våldtäkt vid två olika gärningstillfällen. I alla tre åtalpunkter byggde åtalen i huvudsak på målsägandenas uppgifter. I den första åtalpunkten var A åtalad för att i september 1979 i en lägenhet i Malmö med våld och hot om våld tvingat den första målsäganden till samlag och annat könsligt umgänge. HD ansåg att målsägandens berättelse var *klar, sammanhängande* och *detaljerad*. Inte på några punkter fanns något som tedde sig *svårförklarligt* eller *gav anledning att betvivla* att berättelsen återgav vad som faktiskt hänt. Målsäganden har *lämnat samma uppgifter* vid alla de tillfällen hon har hörts och det fanns *inga beaktansvärda skäl till varför hon skulle sanningslöst skulle anklaga A* för den brottsliga gärningen. HD anförde att med hänsyn till vad som sålunda anfördes förtjänade målsägandens berättelse tilltro i sådan grad att åtalet ansågs styrkt. Den andra åtalpunkten omfattade åtal mot L att i samma lägenhet i juni 1980 med våld eller hot som inneburit trängande fara tvingat den andra målsäganden till samlag. I den tredje åtalpunkten stod A åtalad för att vid samma tillfälle och i samma lägenhet genom våld eller hot som inneburit trängande fara tvingat den tredje målsäganden till samlag. HD anförde att man måste ställa sig frågande till åtskilliga delar av vad

⁴⁸ Se Schelin 2006, kap. 4 samt Gregow, SvJT 1996 s. 509 f.f.

⁴⁹ Schelin 2006, s. 193.

flickorna berättat, då deras berättelser *ändrats mellan olika tillfällen* och inte verkade övertygande. Flickorna hade även *motiv till beljugande*. Visserligen var deras berättelser inte orimliga men vare sig detta eller det faktum att flickornas berättelser må kunna förtjäna tilltro före männens kunde anses tillräckligt för fällande dom.

I **NJA 1988 s 40** stod N åtalad för våldtäkt av målsäganden på en massagebänk i ett gym. Bevisningen bestod av målsägandeutsagan samt vittnesuppgifter om målsägandens beteende efter våldtäkten. HD resonerade kring målsägandens utsaga och angav att den var *lång* och mycket *detaljrik* samt *stämt väl överens* i de avseenden av betydelse i alla instanser. Målsäganden ansågs vidare ha kunnat ge *rimliga och övertygande förklaringar* under pressande förhör då hennes uppgifter ifrågasatts. HD testade alternativa hypoteser men fann att målsäganden var att bedöma som helt trovärdig och lade hennes utsaga till grund för prövningen, varmed åtalet befanns styrkt.

I **NJA 1992 s 446** stod H åtalad för grovt sexuellt utnyttjande av underårig samt grov våldtäkt mot sin dotter då denna var i 13- till 15-årsåldern. Enligt gärningsbeskrivningen hade den tilltalade vid ungefär 200 tillfällen förgripit sig på sin dotter genom att vaginalt penetrera målsäganden med sina fingrar och penis samt haft anala och orala samlag med henne. Bevisningen i målet bestod av målsägandeförhör, rättsmedicinsk besiktning, sakkunnigförhör med skolpsykolog, vittnesförhör med rättsläkare samt kamrater och skolpersonal för vilka målsäganden berättat om övergreppen. HD anförde i sina domskäl att ansvarsfrågan i sexualbrottmål ofta i allt väsentligt grundar sig på målsägandens uppgifter men att man ändock kan uppnå beviskravet och fälla den tilltalade till ansvar. Det är dock inte fråga om att efterge beviskravet och således räcker det inte med att målsägandens uppgifter framstår som mer tillförlitliga än den tilltalades. Det räcker inte med att målsäganden gjort ett trovärdigt intryck utan domstolen måste även göra en tillförlitlighetsbedömning på objektiva grunder i förhållande till allt som förekommit i målet. I förevarande fall ansåg HD att *på det sätt* vilket utsagan lämnats gav ett trovärdigt intryck. Den var *lång, detaljerad* och *sammanhängande* samt *överensstämde* i avseenden av betydelse med vad som tidigare uppgivits. Utsagan innehöll *unika detaljer* som bildar en sammanhållen helhet. Målsäganden beskrev händelserna med känslouttryck och åtskillnad, vilket gav klart *intryck av att händelsen var självupplevd*. Stödbevisningen talade också för tillförlitligheten i målsägandens utsaga. Domstolen diskuterade även *svårförklarliga* och *orimliga omständigheter* samt förklaringar till dessa. Målsäganden ansågs inte heller ha något *motiv till sanningslöst anklagande*. Vad gällde psykologisk expertis anförde HD att domstolen inte okritiskt kan utgå från deras utlåtanden utan måste vid bedömning av trovärdigheten av en målsägande utgå från utredningen i målet i dess helhet och göra en självständig bedömning.

I **NJA 1980 s 725** angav således HD att utsagan skall vara *klar, sammanhängande* och detaljerad. Av **NJA 1988 s 40** och **NJA 1992 s 446** framgår vidare att utsagan dessutom bör vara *lång*. Vad domstolen menar med innebörden av dessa krav beskrivs inte i rättsfallen. För utsagans äkthet meddelades i 1992 års fall dock angående sammanhängandekriteriet att utsagan i sina detaljer var sammanhängande samt att berättelsen innefattar detaljer av episoder som bildar en sammanhållen helhet. Begreppet ”sammanhållen helhet” kan enligt Schelin tolkas som att utsagan skall vara logisk och homogen.⁵⁰

⁵⁰ Schelin 2006, s. 193 f.

En lång berättelse medför svårigheter för lögnaren då denne dels riskerar att säga emot sig själv och dels riskerar att uppge fler omständigheter vilka kan ifrågasättas. Om en lögnare då väljer att istället avge en kortare berättelse undviks risken att motsäga sig själv, försäga sig eller bli ifrågasatt eftersom det finns mindre information för domstolen att arbeta med. Inom lögnforskning har också konstaterats att en berättelses längd utgör en objektiv indikator på att en utsaga är självupplevd och sanningsenlig. Då domstolen i det enskilda fallet inte har något att jämföra med kan det dock vara svårt att avgöra när längdkriteriet är uppnått. Vad gäller klarhetskriteriet finns vetenskapligt stöd för att detta kriterium talar för att en utsaga är sanningsenlig om utsagan även är *levande* och *skarp*. Beteendevetenskaplig forskning saknas dock för sammanhangskriteriet, men viss teoretiskt stöd finns för att en sanningsenlig utsaga är *logisk* och *följdriktig*.⁵¹

3.3.1.2 Detaljkriteriet

En utsagas innehållande av *detaljer* är en omständighet som talar för dess tillförlitlighet. Kriteriet lyftes fram i både NJA 1980 s 725 och NJA 1988 s 40 men innebörden härav utvecklades inte vidare i något av dessa rättsfall. I NJA 1992 s 446 angav dock HD vissa krav på detaljernas kvalitet. Målsäganden hade i detta fall återgett flera olika episoder vilka var för sig innehöll en rad *pregnanta detaljer* som bildade en sammanhållen enhet. Att målsäganden kunnat återge *replikskiften* medförde i NJA 1993 s 68 att ökad tilltro kunde tillmätas utsagan.⁵²

NJA 1993 s 68 rörde åtal mot M, vilken enligt gärningsbeskrivningen begått sexuella övergrepp mot sin sambos dotter då denna var 11-13 år genom vaginala samlag samt penetrering med fingrar av målsägandens underliv. Bevisningen i målet bestod av korta förhör av målsäganden i tingsrätt och hovrätt, samt videoinspelade polisförhör. Förhör skedde även med målsägandens moder samt psykolog, psykiatrier och den läkare som utfört den rättsmedicinska besiktningen. HD angav att då målsäganden inte hörts personligen inför rätten (på grund av sitt psykiska tillstånd) är det ofrånkomligt att utsagan inte kan få samma bevisvärde som om så hade skett. Med hänsyn till bland annat *berättelsens pregnanta detaljer* av olika slag gav utsagan ett *klart intryck av att vara självupplevd*. Målsäganden *saknade motiv för beljugande* av den tilltalade och den rättsmedicinska besiktningen gav stöd åt målsägandens utsaga. Målsägandens berättelse kunde enligt HD läggas till grund för fällande dom.

Även i NJA 1993 s 616 tilldelades detaljrikedomen i målsägandes berättelse betydelse vid tillförlitlighetsbedömningen av utsagan.

I NJA 1993 s 616 stod J åtalad för grov våldtäkt och sexuellt umgänge med barn mot två målsäganden vid skilda gärningstillfällen då dessa var tio år gamla. Bevisningen i målet bestod endast av videoinspelade förhör med målsägandena samt vittnesförhör med deras föräldrar. På grund av att målsägandeförhör inte skett under huvudförhandling måste uppgifterna bedömas med särskild försiktighet. Uppgifterna från videoförhören kunde dock läggas till grund för domen. Berättelserna hade lämnats *spontant* och med *detaljer*. Utsagorna hade *inte förändrats* och *inte heller motsades*

⁵¹ Schelin 2006, s. 386 f.

⁵² Schelin 2006, s. 194.

uppgifterna av övrig utredning utan fick snarare visst stöd av varandra. Det förelåg inte heller enligt domstolen några *motiv till beljugande* från målsägandena.

Beteendevetenskaplig forskning har visat att detaljkriteriet är det enskilda kriterium som har högst prediktivt värde för en sanningsenlig utsaga. Dock har vissa tester visat att om man korrigerar för längden på utsagorna är de sanningsenliga utsagorna inte mer detaljerade än de lögnaktiga, de innehåller inte fler detaljer per mängd ord. Således är inte antalet detaljer det avgörande utan man skall även se till detaljernas art. Forskning har gett stöd för att ovanliga detaljer och återgivande av replikskiften oftare förekommer i sanningsenliga utsagor än lögnaktiga.⁵³

Sutorius anger i sin avhandling att kravet på detaljer inte onyanserat och generellt kan riktas mot målsägandens utsaga och påpekar samtidigt svårigheten med att använda sig av detta kriterium. Då en utsaga innefattar fler sannolika detaljer kan detta medföra en lättare bedömning men en detaljfattig utsaga måste samtidigt kunna läggas till grund för fällande dom om det finns stödbevisning. Vid exempelvis upprepade sexuella övergrepp kan berättelsen i helhet vara mindre detaljrik än annars på grund av att övergreppssituationerna sammanblandats eller genom att delar har förträngts. Särskilt vid sexuella övergrepp mot barn skall avsaknaden av detaljer bedömas med försiktighet.⁵⁴

3.3.1.3 Konstanskriteriet

Konstanskriteriet syftar till att en utsaga skall återges med liknande innehåll från en gång till en annan. I NJA 1980 s 725 talade det faktum att målsägandeutsagan inte haft samma innehåll vid polisförhören som vid rättegången emot dess trovärdighet⁵⁵. Kravet på utsagans konstans mjukades dock upp något i NJA 1988 s 40, där HD angav att utsagorna i de olika instanserna varit konsistenta i de avseenden som varit av betydelse. Enstaka avvikelser som inte är av betydelse bör då inte tillmätas vikt vid tillförlitlighetsbedömningen utan endast om avvikelsen rör en omständighet som är viktig för händelseförloppet. I NJA 1991 s 83 angav HD att om uppgifterna avviker från konstanskriteriet kan skadan repareras genom att målsäganden ger rimliga förklaringar till dem.⁵⁶

I NJA 1991 s 83 stod R åtalad för att under 1987 till 1990 misshandlat och våldtagit sin sambo i deras gemensamma hem. Bevisningen bestod i huvudsak av målsägandeutsagan. HD anförde att det är trovärdigheten av målsägandens uppgifter som blir av avgörande betydelse vid bedömningen av åklagarens gärningspåståenden. Utsagan ansågs vara lång och i sina detaljer sammanhängande. Att berättelsen *inte varit konstant* under processens gång och i vissa avseenden *detaljfattig* skulle inte sänka bevisvärdet utan förklarades av brottets specifika karaktär. Målsäganden hade

⁵³ Schelin 2006, s 387 f.

⁵⁴ Sutorius, Kaldal, s. 91, 446.

⁵⁵ HD talar här om *trovärdighet* men bedömningen som sker av utsagan är enligt min mening en *tillförlitlighetsbedömning*. Detta är ett av flera exempel där domstolen sammanblandar begreppen.

⁵⁶ Schelin 2006, s 195 f.

gjort vissa tillägg och preciseringar först i HD angående detaljer och tidpunkter för övergreppen men förklarade detta med att hon tidigare försökt tränga bort dem. Uppgifter som ifrågasatts kunde hon under pressande förhör ge rimliga förklaringar till. HD anförde slutligen att det inte framkommit några beaktansvärda skäl för att målsäganden sanningslöst skulle ha anklagat den tilltalade för de åtalade gärningarna. Vid en sammantagen bedömning fann HD att målsäganden ansågs trovärdig och lade hennes utsaga till grund för prövningen, enligt vilken det var styrkt att vissa av våldtäkterna i gärningsbeskrivningen skett.

Även Gregow anger att den omständighet att målsäganden lämnat likartade uppgifter vid olika förhörstillfällen har betydelse för bedömning av dess trovärdighet. Om målsäganden under utredningens gång ändrar sin berättelse i väsentliga delar talar detta klart emot att anklagelserna är riktiga. Han instämmer i 1991 års fall om att en godtagbar förklaring kan minska det anmärkningsvärda i att vissa uppgifter ändras, särskilt med hänsyn till brottets beskaffenhet och målsägandens ålder. Vidare anser Gregow att man skall vara försiktig med att dra slutsatsen att trovärdigheten minskar då målsäganden använder sig av samma ordalag vid olika förhörstillfällen och detta inte nödvändigtvis bör tolkas som att målsäganden lärt sig något utantill som inte är självupplevt.⁵⁷

Konstanskriteriet har inte fått något stöd inom den beteendevetenskapliga forskningen. Vid bedömning av vilken betydelse konstans eller icke-konstans bör tillmätas måste man fästa hänseende vid utsagens uppkomstbetingelser. Minnespsykologisk forskning visar att centrala detaljer är förhållandevis resistent mot glömska och efterföljande påverkan på minnesbilden. En sanningsenlig utsaga kan därmed fördjupas vid upprepade förhör medan en lögnaktig utarmas. Vid bedömning av konstanskriteriet bör detta hållas i åtanke. Flera förklaringar har inom den beteendevetenskapliga forskningen presenterats till varför konstanskriteriet inte utgör en objektiv indikator på en sanningsenlig utsaga. Bland annat tillämpas konstanskriteriet i allmänhet mekaniskt och felaktigt då antagandet om att en konstant utsaga också är sanningsenlig är felaktigt.⁵⁸

3.3.2 Kontrollkriterierna

Enligt högsta domstolens metod räcker det inte med att realitetskriterierna är uppfyllda för att utsagens bevisvärde skall kunna bedömas. Hållfastheten måste kontrolleras mot mer generella förhållanden som avser det allmänna intryck utsagan avger. Dessa kriterier benämns av Schelin *kontrollkriterier* och kan anses vara motsatsen till att utsagan uppfyller allmänna krav på *rimlighet* i olika avseenden. Då en omständighet inte stämmer överens med det syfte ett kontrollkriterium har att förklara blir denna nämligen ett negativt hjälpfaktum vid bedömningen av utsagens bevisvärde. Det negativa hjälpfaktumet som följer av ett kontrollkriterium sänker bevisvärdet av

⁵⁷ Gregow, SvJT 1996 s. 517 f.

⁵⁸ Schelin 2006, s. 389 f.f.

utsagan då denna inte kan anses rimlig. Hur värdering skall ske då kontrollkriterierna inte är uppfyllda är dock oklart.⁵⁹

3.3.2.1 Kriteriet om att utsagan inte skall innehålla svårförklariga omständigheter

Kriteriet att *utsagan inte skall innehålla några svårförklarliga omständigheter* härstammar inte direkt ur något av tidigare redovisade rättsfall utan knyts enligt Schelin till beviskravet. Den tilltalades skuld skall vara ställd utom rimligt tvivel och om målsägandets utsagan innehåller svårförklarliga omständigheter uppnås inte detta krav. Svårförklarliga omständigheter blir då negativa hjälpfakta vilka medför att rimligt tvivel kan riktas mot sanningsenligheten av målsägandets utsagan. Om kriteriet är uppfyllt, det vill säga att målsägandets utsagan inte innehåller svårförklarliga omständigheter, medför detta givetvis inte per automatik att utsagan anses tillförlitlig. Är kriteriet däremot inte uppfyllt, utan omständigheter finns som är svårförklarliga, kan detta leda till att beviskravet inte anses uppfyllt. Vilken betydelse en svårförklarlig omständighet har beror på hur väsentlig omständigheten är för skuldfrågan. Är omständigheten av betydelse kan beviskravet inte anses uppnått och om omständigheten inte är väsentlig måste betydelsen av den prövas.⁶⁰

Det finns ingen vetenskaplig forskning som stödjer teorin att en utsaga som inte innehåller svårförklarliga omständigheter på ett generellt plan kan betraktas som trovärdig. Dock finns forskning som säger att en utsaga är mer sanningsenlig om den är logisk, klar och levande. Av detta kan man dra slutsatsen att utsagan inte bör innehålla svårförklarliga omständigheter för att vara sanningsenlig. Orsaken till de svårförklarliga omständigheterna måste undersökas och om det kan ges en rimlig förklaring till dem får de inte tillmätas betydelse vid bedömning av utsagan i övrigt.⁶¹

3.3.2.2 Kriteriet om att utsagan inte skall innehålla omständigheter som ger anledning till tvivel

Målsägandens utsaga *skall inte innehålla omständigheter som ger upphov till tvivel* mot de uppgifter som har lämnats. I NJA 1992 s 446 angav HD att omständigheten att en berättelse är *starkt överdriven* kan förringa tilltron till målsägandens berättelse. För att målsägandens utsaga då skall kunna beaktas som tillförlitlig krävs att anledningen till överdriften analyseras och kan förklaras.⁶²

Enligt min mening faller detta kriterium väldigt nära samman med kriteriet att utsagan inte skall innehålla några svårförklarliga omständigheter. En omständighet som är svårförklarlig ger vanligtvis samtidigt upphov till

⁵⁹ Schelin 2006, s. 197.

⁶⁰ Schelin 2006, s. 197.

⁶¹ Schelin 2006, s. 392.

⁶² Schelin 2006, s. 197 f.

tvivel. Och en omständighet som ger upphov till tvivel leder till att beviskravet inte kan uppnås, om omständigheten är av väsentlig betydelse.

Liksom för kriteriet att en utsaga inte skall innehålla svårförklarliga uppgifter saknas vetenskaplig forskning kring kriteriet att utsagan inte skall innehålla uppgifter som ger anledning till tvivel. Samma invändningar som gjorts ovan om att detta kan utläsas ur att en utsaga är mer sanningsenlig om den är logisk, klar och levande kan dock göras för detta kriterium.⁶³

3.3.2.3 Kriteriet om målsägandens uppfyllande av förklaringsbörda

Kriteriet om *målsägandens förklaringsbörda* innebär att då utsagan ifrågasätts bör målsäganden för bibehållande av utsagans tillförlitlighet kunna avge rimliga och övertygande förklaringar. Denna formulering uttrycktes av HD i 1988 års fall. Om målsägandens utsaga inte uppfyller de kriterier som tidigare redogjorts för kan dessa brister kompenseras med att målsäganden ger skäligen förklaringar till dem. Förklaringarna utgör då positiva hjälpfakta till stöd för utsagan. Då domstolen upptäcker brister i målsägandens utsagas kvalité måste den undersöka om målsäganden kan förklara dessa brister. Värdet av målsägandens utsaga höjs om förklaring framkommer under pressande förhör, vilket HD anförde i NJA 1991 s 83. Givetvis kan inte lika stor vikt läggas vid målsägandens förklaringsbörda då denne är ett barn och bevisvärdet påverkas därmed. Bevisvärdet påverkas till exempel negativt av att ett förhör som återges genom videoupptagning innehåller oklarheter vilka inte kan förklaras då målsäganden inte hörs under förhandlingen. Frågor kan inte ställas och därmed kan inte hållfastheten av utsagan testas särskilt vilket också innebär en begränsning av dess bevisvärde. Istället får domstolen använda sig av alternativa hypoteser vid prövning av de ifrågasatta uppgifterna.⁶⁴

Att målsäganden kan avge godtagbara förklaringar till svårförklarliga omständigheter eller omständigheter som gett upphov till tvivel innebär att ett negativt hjälpfaktum neutraliseras av ett positivt. Dock kan förklaringen genom psykologiska mekanismer resultera i att målsägandens trovärdighet ökas vilket medför att värderingen av utsagan påverkas. Förklaringen neutraliserar då inte endast det negativa hjälpfaktumet utan får i slutänden ett värde som positivt hjälpfaktum. Domstolens tilltro till den som lyckats avge en rimlig förklaring tenderar således att öka, oavsett om utsagan är sanningsenlig eller lögnaktig. Att en målsägande kan förklara en ifrågasatt omständighet bör tillmätas värde vid bevisprövningen men domstolen måste vara vaksam så att ingen övervärdering av förklaringens betydelse sker.⁶⁵

⁶³ Schelin 2006, s. 392.

⁶⁴ Schelin 2006, s. 198 f.

⁶⁵ Schelin 2006, s. 393.

3.3.2.4 Kriteriet om sättet för utsagans avgivelse

Det sätt på vilket utsagan har avgivits kan påverka dess bevisvärde. Detta kriterium hänger nära samman med kriterierna om utsagans intryck av trovärdighet och självupplevdhet, som framställs i avsnitt 3.3.2.5 nedan. HD har beaktat sättet för hur utsagan angetts i flera rättsfall, exempelvis NJA 1988 s 40. I NJA 1993 s 616 tog HD hänsyn till att målsäganden, ett barn, lämnat sin berättelse *spontant* samt med *detaljer och gester* vilka gav det omedelbara intrycket av att hon återgivit bilder av något hon verkligen upplevt. Hänsyn togs även till att målsäganden under förhören varit *allvarlig* och *samlad* samt att hon med *koncentrerad eftertänksamhet* övervägde sina svar. I 1993 års fall angav även HD vikten av möjligheten, då det gäller videoupptagningar, att kunna göra bedömningar av skiftningar i *ansiktsuttryck* samt *kroppsspråket* i övrigt.⁶⁶ Gregow framhåller i sin artikel svårigheten för domstolen att bortse från det intryck om tillförlitlighet⁶⁷ eller bristande sådan som målsäganden lämnar vid förhör. Viss försiktighet bör dock iakttas att tillmäta sådana intryck större betydelse, särskilt då målsägandens uppträdande kan synas ge stöd för trovärdighet. Bedömningen blir lätt mycket subjektiv och stora risker finns att misstag begås. På samma sätt bör målsägandens personliga egenskaper och läggning, till exempel fantasifullhet, inte motivera några långtgående slutsatser.⁶⁸

De omständigheter som HD ovan lagt till grund för utsagebedömningen har till viss del undersökts inom den psykologiska forskningen. Resultat har bland annat visat att vad gäller ansiktsuttryck och mimik tenderar människan i allmänhet att övervärdera betydelsen av dessa. Forskningen visar till exempel inget samband mellan ögonrörelser och sanningsenliga eller lögnaktiga utsagor trots att många tolkar ett undvikande av ögonkontakt som ett tecken på lögn. Istället har forskningen visat att man gör bättre bedömningar av en utsaga om man inte får se utsagepersonens ansikte. Vad gäller kroppsspråket är det allmänna antagandet att lögnerna gör utsagepersonen obekvämd och att antalet kroppsrörelser därmed skulle öka. Forskningen visar tvärtom på ett undertryckande av illustrationer och gester med händer, armar och ben vid lögnaktiga utsagor. Då forskningen generellt visar att vi bedömer icke-verbala indikationer felaktigt bör dessa tillämpas med stor försiktighet.⁶⁹

3.3.2.5 Kriteriet om utsagans trovärdiga eller självupplevda intryck

HD har i flera rättsfall angett vikten av att målsägandens utsaga *ger intryck av att vara trovärdig eller ger intryck av att vara självupplevd*. I NJA 1991 s 83 uttryckte domstolen att utsagan hade lämnats på ett sätt som gav ett

⁶⁶ Schelin 2006, s. 199.

⁶⁷ Enligt min mening använder sig Gregow här av ordet *tillförlitlighet* då han egentligen talar om *trovärdighet* eftersom han syftar till bedömningen av målsäganden.

⁶⁸ Gregow, SvJT 1996 s. 519 f.

⁶⁹ Schelin 2006, s. 393 f.f.

trovärdigt intryck samt i NJA 1993 s 616 att utsagan gav intrycket av att vara något målsäganden verkligen hade upplevt. Bedömningsgrunderna är inte alternativa utan används som två separata kriterier vilka kan anses föreligga samtidigt. Om båda kriterierna är för handen ger detta ett starkare stöd för målsägandets utsagan än om bara det ena föreligger. Vad som avses med att en utsaga ger intryck av att vara trovärdig eller självupplevd framgår inte av domstolens avgöranden men det kan antas att domstolen gör en sammanfattande bedömning av helhetsbilden.⁷⁰

Då utsagan bedöms ge ett trovärdigt intryck eller vara självupplevd utgör detta ett positivt hjälpfaktum till stöd för utsagan. Om kriterierna inte anses uppfyllda medför detta stora konsekvenser för bevisvärdet av utsagan. Det är således av avgörande betydelse att bedömningen grundar sig på ett vederhäftigt underlag. Studier inom den beteendevetenskapliga forskningen har visat att människan, även domaren, uppvisar tendenser att göra så kallade *truth bias*; man beaktar oftare en utsaga som sann än som lögnaktig. Det underliggande *truth bias* riskerar att ligga till grund för den omedelbara bedömning som görs av olika personers trovärdighet i processen. Bedöms målsäganden i inledningsskedet av processen vara trovärdig kommer detta ställningstagande påverka hur övriga omständigheter tolkas. Trovärdighetsbedömningen får då omedelbar betydelse för tillförlitlighetsbedömningen. Härtill kan nämnas begreppet *confirmation bias*, vilket inom psykologin används för att beskriva den tendens vi människor har att söka efter information som bekräftar våra inledande antaganden och bortser från det som talar häremot. Rekommendationen blir därmed att det allmänna trovärdighetsintrycket måste användas med urskillning och försiktighet.⁷¹

3.3.2.6 Smittoeffekten

Gregow menar att en bekräftad osann uppgift i en utsaga påverkar trovärdigheten i övrigt negativt. Om målsäganden i viktiga hänseenden har lämnat orimliga eller oriktiga uppgifter, inbördes motstridiga uppgifter eller uppgifter som av annan anledning bör lämnas utan avseende och detta har kunnat bekräftas ”*smittar*” detta av sig på andra delar av utsagan och leder till sänkt trovärdighet för hela utsagan. Detsamma gäller om uppgifterna om påstådda gärningar bedöms som osannolika.⁷² Om målsägandens uppgifter i sig framstår som sannolika är detta istället en omständighet som styrker den allmänna trovärdigheten. Den allmänna smittoeffekten har accepterats av HD i NJA 1993 s 616. Första målsägandens uppgifter gav stöd åt den andra målsägandens berättelse, vilket talade för att dennes berättelse i denna del var tillförlitlig. Enligt HD höjde detta även trovärdigheten hos den första målsäganden. I NJA 1992 s 446 påverkades dock inte HD av smittoeffekten då målsägandens överdrifter i ett avseende inte ledde till att utsagan beaktades som icke-tillförlitlig i övriga delar.⁷³

⁷⁰ Schelin 2006, s. 199 f.

⁷¹ Schelin 2006, s. 395 f.f.

⁷² Gregow, SvJT 1996 s. 518.

⁷³ Schelin 2006, s. 200 f.

Enligt HD:s metod blir den osanna uppgiften ett negativt hjälpfaktum för utsagan i övrigt. Enligt den beteendevetenskapliga forskningen är det dock felaktigt att lägga bristande trovärdighet i ett avseende till grund för bedömningen av hela utsagan. Iakttagelser och minnen kan vara goda på ett område men sämre på ett annat. På samma sätt är det även felaktigt att anta att eftersom en person har lämnat en trovärdig berättelse som bedömts vara tillförlitlig i ett avseende, bör utsagan per automatik ha samma kvalitet i andra avseenden.⁷⁴

3.3.3 Övriga omständigheter

Nedan listas omständigheter Schelin inte placerat in under realitets- eller kontrollkriterierna men som ändå bör uppmärksammas vid bedömning av målsägandens utsaga då ord står mot ord.

3.3.3.1 Motiv till beljugande

Om målsäganden har *motiv till falsk tillvitelse* av den tilltalade är detta enligt Gregow en omständighet som kan sänka trovärdigheten hos målsäganden. Exempel på sådana skäl kan vara starka personliga motsättningar mellan målsäganden och den tilltalade eller att målsäganden känner sig ha blivit illa behandlad av den tilltalade i andra hänseenden.⁷⁵

I **NJA 1980 s 725** angav HD de omständigheter att målsäganden riskerade stort obehag från sin pojkvän samt den familj hon bodde hos om det kom fram att hon spenderat natten med den tilltalade som skäl för falsk tillvitelse.

Enligt Sutorius är motiv till beljugande en utredningsgrund, inte en bedömningsgrund i sig. Åberopande av förekomsten av ett motiv utgör således enligt henne inte ett indicium för att brottet inte har skett utan endast ett incitament att göra en bred och djup utredning.⁷⁶

3.3.3.2 Offersymptom

Gregow nämner i sin artikel att det kan vara av visst intresse *hur målsäganden har uppträtt* under och efter den tid då de åtalade gärningarna ägt rum. Han förespråkar dock försiktighet vid dragande av slutsatser av målsägandens beteenden och tillstånd, särskilt då målsäganden är ett barn.⁷⁷ Sutorius menar att man vid åberopande av offersymptom bör skilja mellan sådana som kommer till uttryck i själva berättandet och sådana trauman som kommer till uttryck i utlåtanden, observationer och vittnesmål om hur målsäganden betett sig efter ett misstänkt övergrepp. Den förra bedömningen sker som ett inslag i trovärdighetsbedömningen och handlar

⁷⁴ Schelin 2006, s. 200, 399 f.f.

⁷⁵ Gregow, SvJT 1996 s. 519.

⁷⁶ Sutorius, Kaldal, s. 91 f.

⁷⁷ Gregow, SvJT 1996 s. 520.

om kopplingen mellan innehåll och form, till exempel kroppsspråk och ordval. Den senare hänförs till tillförlitlighetsbedömningen då den handlar om förenligheten med övrig bevisning. I båda fallen kan offersymptomen utgöra stöd för att brottet faktiskt hänt men avsaknaden av symptom kan inte användas som ett hjälpfaktum eller indicium på att övergreppet inte förekommit.⁷⁸

3.3.3.3 Tidpunkt för polisanmälan

Att målsäganden *tidigt anmäler brottet* är en omständighet som enligt HD i NJA 1980 s 725, första åtalpunkten, talade för målsägandeutsagans äkthet. I tredje åtalpunkten, samma fall, anförde HD att det ansågs som en försvagande omständighet att den påstådda våldtäkten inte anmäldes förrän efter tre dagar. Således är det en accepterad erfarenhetsats att sannolikheten för att ett övergrepp faktiskt skett ökar om polisanmälan sker omgående. I NJA 1991 s 83 framförde domstolen att målsäganden måste kunna lämna en rimlig förklaring till varför anmälan dröjt, för att detta inte skall medföra att utsagan ifrågasätts.⁷⁹

3.4 Trovärdighet, *tilltro* och tillförlitlighet?

Tidigare i detta kapitel nämndes att domstolarna ofta inte gör någon åtskillnad mellan begreppen trovärdighet och tillförlitlighet utan att begreppen ofta används synonymt. Det saknas dessutom ofta en distinktion mellan begreppen i domskälen huruvida angivna kriterier använts för att pröva trovärdigheten eller tillförlitligheten. Risker finns då att för stor vikt läggs vid utsagepersonens trovärdighet. För att öka stringensen i utsagebedömningen föreslår Schelin en strukturering av bedömningen i tre steg:

1) Trovärdighetsbedömning.

I det första steget görs en allmän trovärdighetsbedömning av utsagepersonen. Denna bedömning skall i och för sig inte ha någon avgörande betydelse för bestämmande av bevisvärdet av utsagan men en bedömning måste ändå göras om personen kan tala sanning, med hänsyn till den kognitiva, känslomässiga och personliga mognad denne besitter.

2) Tilltrosbedömning

I det andra ledet görs en allmän tilltrosbedömning av utsagan. I detta led tas hänsyn till de erfarenhetsatser som ovan redovisats under realitets- och kontrollkriterierna. Om utsagan uppfyller realitetskriterierna utgör dessa positiva hjälpfakta vid bedömning av utsagans sannolika verklighetsförankring. Kontrollkriteriernas uppfyllande ökar i sin tur också tilltron till utsagan.

⁷⁸ Sutorius, Kaldal, s. 92.

⁷⁹ Schelin 2006, s. 208.

3) Tillförlitlighetsbedömning

I det tredje steget görs en bedömning av utsagans tillförlitlighet. Denna innefattar i sig en bedömning i två led. Den första hänför sig till frågan om utsagan synes ha en *sannolik verklighetsförankring*. För denna bedömning bör övriga omständigheter beaktas, som om utsagan vinner stöd av annan bevisning, tidpunkten för anmälan samt om målsäganden uppvisar offersymptom. Den andra bedömningen hänför sig till frågan om *hållfastheten i rättens bedömning* av utsagans sannolika verklighetsförankring. Domstolen bör i detta led ta ställning till om utsagans bevisvärde, tillsammans med övrig huvudbevisning, bedöms vara tillräckligt högt för att den tilltalades skuld är ställd utom rimligt tvivel. Det andra ledet innefattar då en uppställning och prövning av alternativa hypoteser.⁸⁰

3.5 Krav på stödbevisning?

Helt renodlade utsagemål, som enbart grundar sig på målsägandens utsaga och den tilltalades uppgifter, är förhållandevis sällsynta. I ett utsagemål är utsagan den avgörande bevisningen men oftast finns det någon form av stödbevisning, i form av indicier eller hjälpfakta, som höjer bevisvärdet på utsagan. Det kan till exempel röra sig om anhörigas uppgifter om målsägandens skador eller beteende. Det finns dock inte i svensk rätt något formellt krav på stödbevisning. Detta framgår av bland annat NJA 1991 s 83.⁸¹

HD anförde i **NJA 1991 s 83** att ansvarspåståendena mot den tilltalade grundades på målsägandens uppgifter. Avsaknaden av direkta vittnesiakttagelser och teknisk bevisning ansågs av domstolen vanligt vid påstådd brottslighet av förevarande slag, vilken var undandragen från insyn. *Detta hindrar emellertid inte att bevisningen ändå kan befinnas tillräcklig för fällande dom.* För att uppnå beviskravet ställt utom rimligt tvivel blir det av avgörande betydelse att bedöma trovärdigheten av målsägandens uppgifter i belysning av vad som i övrigt har förekommit i målet.

I rättsfallet NJA 2005 s 712 antyds dock ett ökat krav på stödbevisning i utsagemålen.

NJA 2005 s 712 rörde åtal mot L rörande grov kvinnofridskränkning, grov fridskränkning, våldtäkt och misshandel av dennes hustru i deras gemensamma hem under åren 2000 till 2005. Målsägandens utsaga bedömdes av HD vara lång och utförlig samt präglad av påtaglig sinnesrörelse. Trovärdigheten av hennes berättelse var hög, särskilt med bakgrund av den mängd detaljer hon haft till stöd för sitt minne och som tyder på att det hon har berättat var självupplevt. Vad gällde åtalspåståendet om våldtäkt saknades den detaljriktighet som övriga uppgifter präglats av och för denna del fanns ingen annan utredning i målet än målsägandens egna uppgifter. Domstolen hänvisade till 1991 års fall om att avsaknaden av direkta vittnesobservationer eller teknisk bevisning inte hindrar att bevisningen ändå kan vara tillräcklig för fällande dom om domstolen genom den utredning som förebringats i målet finner det ha blivit ställt utom rimligt tvivel att den åtalade har gjort sig skyldig till vad som lagts honom till last. Vad gällde åtalspunkten rörande våldtäkt i 2005 års fall saknades sådan

⁸⁰ Schelin 2006, s. 235 f.f.

⁸¹ Schelin 2007, s. 40.

stödbevisning. Målsägandens egna uppgifter var den enda bevisning som förekom och som ovan nämnts ansåg HD visserligen att dessa hade hög trovärdighet men att avsaknaden av stödbevisning i förening med den stora vagheten i tidsangivelsen för det påstådda brottet (målsäganden hade endast angivit att våldtäkten skett någon gång under 2003) medförde att den tilltalades skuld inte ansågs ställd utom rimligt tvivel.

Det kan diskuteras huruvida fallet skall tolkas som ett ökat krav på stödbevisning i och med att domen även anger den opreciserade tidsangivelsen som skäl till den friande domen. Att det var just avsaknaden av stödbevisning som ledde till frikännande dom indikerades emellertid senare av Justitierådet Bo Svensson. Han menar i en artikel i Juridisk Tidskrift att HD genom domen stramat upp bevisvärderingen genom att kräva att målsägandens berättelse i regel skall verifieras av någon form av stödbevisning för att den tilltalades skuld skall vara ställd utom rimligt tvivel och domstolen därmed skall kunna meddela en fällande dom. Svensson förebådar att 2005 års fall kommer att följas av fler HD-avgöranden i bevisvärderingsfrågor och att det ökade kravet på stödbevisning kommer att mötas av protester.⁸² Exakt hur domen skall tolkas är dock i och med den vaga formuleringen av domskälen något oklart. Förtydligande avgöranden av HD är enligt min åsikt önskvärt men mitt ställningstagande i dagsläget är, i enlighet med Svenssons, att 2005 års fall anger att det i praktiken som huvudregel krävs stödbevisning i utsagemål.⁸³

⁸² Svensson, JT 2006-07 s. 381 f.f. Vid min egen genomgång av HD:s domar från 2005 och framåt har ej påträffats nya avgöranden angående bevisvärdering.

⁸³ I RättsPM 2007:13 har Utvecklingscentrum vid Åklagarmyndigheten Göteborg kartlagt domstolarnas bevisvärdering i sexualbrottmål. Undersökningen av 289 domar från 2005 och 2006 visade att åklagaren i endast 21 av 372 åtalspunkter inte åberopade någon stödbevisning och när stödbevisning inte åberopats har den tilltalade antingen erkänt eller andra speciella omständigheter förelegat. I praktiken åberopas således i princip alltid någon forms av stödbevisning. Se RättsPM 2007:13, s. 6 f.

4 Målsägandens ställning i svensk rätt

Uppsatsen fortsätter här med att besvara frågan om målsägandens ställning i brottmålsprocessen. Innan rättsjämförelsen redogörs för den svenska rätten och motiven till målsägandens behandling i parts- och förhörssyfte.

4.1 Definition av målsägande

Målsäganden definieras enligt RB 20 kap. 8 § 4 st. som den, mot vilken brott är begånget eller som därav blivit förnärmad eller lidit skada och paragrafen beskriver således den man i vardagligt tal benämner *brottsoffer*. Målsägandedefinitionen innehåller som synes tre rekvisit: den mot vilken brott är begånget, den som av brott blivit förnärmad eller den som lidit skada av brottet. Det första rekvisitet anger att målsäganderätten tillkommer den person vars intresse skyddas genom aktuellt straffbud. Skaderekvisitet, det vill säga rekvisit nummer tre, fokuserar på ekonomisk skada och kopplingar kan dras till skadeståndsrätten. Mest tvetydigt av rekvisiten är det andra, förnärmanderekvisitet, vilket är vagt formulerat och inom doktrin råder delade meningar om tolkningen. Avgörande torde dock inte vara huruvida en person känner sig kränkt av ett brott eller inte men tyvärr saknas det även vägledande praxis kring tolkningen.⁸⁴ Överlag återfinns sällan tydliga motiveringar i praxis om målsägandedefinitionen som sådan och kanske är det möjligt att denna del av juridiken sällan vållar problem i praktiken. Ekelöf är av åsikten att man vid bestämmande av målsägandebegreppet även skall ta hänsyn till den kränktes rätt till upprättelse samt den kontrollsynpunkt målsäganden har i och med den subsidiära åtalsrätten, se mer om detta under 4.2 nedan.⁸⁵ Att författare och praxis inte är helt överens om hur målsägandebegreppet skall tolkas är dock inte allt för bekymmersamt för frågan vem som ska räknas som målsägande i de fall den här uppsatsen främst fokuserar på. Sexualbrott av allvarligare art har oftast en klar och tydlig målsägande, nämligen den person som har blivit utsatt för den brottsliga sexuella handlingen.

4.2 Åtalsrätt och partsställning

Parterna i den svenska brottmålsprocessen består av åklagaren och/eller målsäganden på den anklagande sidan och av den tilltalade på försvararsidan. Målsäganden intar partsställning om denne för talan i

⁸⁴ Heuman, s. 33 f.f. samt s. 471. Se Heumans avhandling *Målsägande* för vidare information.

⁸⁵ Ekelöf, Boman 1996, s. 66 f.f.

ansvarsdelen eller för talan om enskilt anspråk.⁸⁶ Man skiljer i RB mellan *allmänt åtal*, som förs av åklagare, och *enskilt åtal*, där målsäganden för talan. De allra flesta brott i BrB faller under allmänt åtal och för dessa brott har åklagaren åtalsplikt. Anledningen till huvudregeln om åklagarens skyldighet att föra ansvarstalan är att det allmänna åtalet ger bättre garantier för god utredning än det enskilda. Åklagare har polis till sitt förfogande för utredning av fallet och förundersökningen kartlägger noggrant brottets alla detaljer inför väckandet av åtal.⁸⁷

Målsägandens åtalsrätt kan vara konkurrerande eller exklusiv i förhållande till åklagarens och den kan även vara primär eller subsidiär. Vid *konkurrerande* åtalsrätt kan målsäganden biträda åklagarens åtal eller väcka åtal i stället för åklagaren. *Exklusiv* åtalsrätt för målsäganden betyder att endast denne har rätt att väcka åtal. Den *primära* åtalsrätten innebär att målsäganden kan väcka åtal innan åklagaren beslutat sig i frågan medan den *subsidiära* åtalsrätten kräver att målsäganden inväntar besked om uteblivet väckande av åtal från åklagaren. Endast de fall där enbart målsäganden för talan benämns enskilda åtal.⁸⁸ Reglerna om målsägandens subsidiära och primära åtalsrätt återfinns i RB 20 kap. 8 §. Huvudregeln är enligt denna paragraf att målsägandens åtalsrätt är subsidiär förutom för brotten falskt eller obefogat åtal, falsk angivelse eller annan osann tillvitelse angående brott. Då åtalsrätten är subsidiär har målsäganden rätt att åtala för brottet då denne har angivit det samt åklagaren har beslutat att inte väcka något åtal. Att en målsägande väcker åtal är mycket ovanligt, vilket beror på att en enklare och mindre riskfylld väg att gå är att överklaga beslut om att inte väcka åtal hos en högre åklagare. Motiven till varför en målsägande skall ha denna subsidiära åtalsrätt sägs enligt förarbetena vara av främst två skäl. Dels innefattar åtalsrätten en *kontrollerande funktion* och dels ansågs att ett avskaffande av målsägandes åtalsrätt skulle stå i strid med den allmänna rättsuppfattningen, främst med hänsyn till *straffets betydelse som upprättelse* för den som utsatts för brott.⁸⁹

Förutom genom att föra ett enskilt åtal kan målsäganden föra ansvarstalan och inta partsställning genom att *biträda* åtalet, *överta* åtalet genom att överklaga till högre rätt om det allmänna åtalet ogillats och åklagaren inte fullföljer talan mot domen samt överta ett allmänt åtal som åklagaren väljer att nedlägga. Då målsäganden biträder åtalet blir denne *medpart* till åklagaren och har i stort samma processuella befogenheter som den senare.⁹⁰ Målsäganden kan då självständigt till exempel åberopa bevisning, framställa frågor till den åtalade samt vittnen, plädera samt justera åtalet.

⁸⁶ Lindell, Eklund, Asp, Andersson, s. 173. Enligt RB 22 kap. 2 § skall åklagaren som huvudregel föra målsägandens skadeståndstalan. Det är dock fortfarande målsäganden som är part, se Boman, SvJT 1967 s. 81

⁸⁷ Ekelöf, Boman 1996, s. 57 samt s. 65.

⁸⁸ Lindell, Eklund, Asp, Andersson, s. 173 f. Brott där målsägandens åtalsrätt är exklusiv benämns *målsägandebrott* och hit hör vissa typer av ärekränkingsbrott. *Angivelsebrott* är de brott där det krävs en angivelse av målsäganden för att åklagaren skall kunna väcka ett allmänt åtal, exempelvis hemfridsbrott som inte är grovt. Se Ekelöf, Boman 1996, s. 57.

⁸⁹ Ekelöf, Boman 1996, s. 61 f.f. samt NJA II 1943 s. 263 f.

⁹⁰ Ekelöf, Boman 1996, s. 59 f.

Inom ramen för gärningsbeskrivningen kan målsäganden även åberopa ett annat ansvarsyrkande än det åklagaren gjort.⁹¹

4.3 Förhör av målsägande

I svensk rätt hörs aldrig målsäganden som vittne. Vittnesförbudet för parter framgår motsatsvis av RB 36 kap. 1 §, vilken anger att var och en, som inte är part i målet, får höras som vittne. Nästa mening fortsätter att målsäganden inte får vittna, även om denne inte för talan. Motiven var enligt Processlagsberedningen att det vore oförenligt med den tilltalades ställning i rättegången att förplikta denne att vittna i målet. Med detta följer att inte heller målsäganden bör höras som vittne, vare sig denne för talan eller inte, beroende på att målsäganden framstår som den tilltalades naturliga motpart.⁹² Formen för hur en utsaga avges är av stor betydelse för bevisvärderingen. Garantierna för en sanningsenlig utsaga är större då en person hörs som vittne under straffansvar än om denna person endast hörs upplysningsvis.⁹³ Om målsäganden skulle höras som vittne skulle dennes berättelse tillmätas de garantier av trovärdighet som följer med vittnesmålet och hamnar då i en alltför gynnsam ställning i jämförelse med den tilltalade. Detta skulle bli särskilt tydligt då målsäganden deltar som part i målet. I enlighet härmed kan vittnesmål inte avläggas av vare sig den tilltalade eller målsäganden, oavsett om den senare själv för talan eller inte.⁹⁴

Av RB 37 kap. 1 § framgår att förhör med parterna och målsäganden som ej för talan endast sker upplysningsvis i bevissyfte och av 2 § 1 st. 1 p. e contrario framgår att varken den tilltalade eller målsäganden hörs under sanningsförsäkran. Processlagsberedningen anförde att man inte kan kräva av den tilltalade att denne skall vara verksam för utredningens fullständigande, utan det ankommer på åklagaren eller målsäganden att förebringa all den bevisning som krävs för fällande dom. Inte heller ansågs det lämpligt att genom straffhot försöka förmå den tilltalade att tala sanning. Detta skulle innebära en allt för stor inre konflikt för den tilltalade där den starka självbevarelsedriften ställs emot plikten att tala sanning. Vad gäller målsäganden kan visserligen påfordras att denne bör bidra till utredningen men det anses olämpligt att målsäganden får lämna sina uppgifter under en form som garanterar dess pålitlighet. Därmed hörs varken den tilltalade eller målsäganden under straffansvar i brottmålsprocessen.⁹⁵ Just denna jämviktsprincip tillmättes betydande vikt vid införandet av vittnesförbudet samt undantagandet från straffsanktion av målsägandens utsaga. Det kan visserligen hävdas att en straffsanktionerad sanningsplikt ligger i den tilltalades intresse då målsäganden på detta vis tvingas avge en sann berättelse. Såväl Processlagskommissionen och Processlagsberedningen

⁹¹ Fitger, Mellqvist, s. 145. Heuman, s. 61.

⁹² SOU 1938:44, s. 389.

⁹³ Heuman, s. 82.

⁹⁴ SOU 1938:44, s. 389.

⁹⁵ SOU 1938:44, s. 407 f. samt NJA II 1943 s 492.

som departementschefen fäste dock avgörande betydelse vid att jämvikten mellan målsägande och tilltalad måste upprätthållas.⁹⁶

⁹⁶ NJA II 1943 s. 459 f. samt Heuman, s. 88 f.

5 En rättsjämförelse av målsägandens ställning

Nedan följer en redogörelse för målsägandens ställning i de tre länder, Finland, Danmark och Norge, som har valts för rättsjämförelsen. I komparerande syfte är det intressant att granska de metoder andra länder har valt för lösning av frågan om vilken ställning målsäganden bör ha i rättsprocessen. Innan målsägandeställningen redogörs för sker en beskrivning av målsägandebegreppet i respektive land. Detta för att se om definitionen är jämförbar med den vi använder oss av i Sverige, vilket är nödvändigt för en godtagbar komparativ analys.

5.1 Målsägandens ställning i finsk rätt

5.1.1 Målsägande enligt finsk rätt

Den finska definitionen av målsägande saknar lagstöd och begreppet har istället vuxit fram ur finska HD:s avgöranden. Rent allmänt är målsäganden den mot vilken ett brott har riktats. Mer precist avses med den finska målsägandedefinitionen för det första den som innehar det intresse som den överträdde straffbestämmelsen åsyftar att skydda (*skyddsintresse*) och även genom brottet omedelbart kränks. Med denna definition kan till exempel en privatperson aldrig vara målsägande i en brottmålsprocess rörande landsförräderi. Den andra delen av målsägandebegreppets fasta kärna avser om kränkningen av skyddsintresset ger upphov till visst *privaträttsligt anspråk*. Ofta sammanfaller detta med skyddsintresset men inte nödvändigtvis. Målsägarställning kan exempelvis ges ägaren till den fastighet vars glasruta gick sönder till följd av att en person som blev misshandlad föll in i den efter ett hårt slag.⁹⁷

5.1.2 Åtalsrätt och partsställning

Den finska åtalsrätten kan innehas av åklagaren, målsäganden eller dessa två tillsammans. Inom den finska straffprocessrätten utgår man från att samtliga brott står under allmänt åtal och en kompetent åklagare skall genomföra åtalsprövning, vilket framgår av BRL 1 kap. 2 §. Systemet bygger på tanken att det är statens uppgift att se till att personer som begår brott bestraffas. Åklagarens behörighet, och även plikt, att väcka åtal kan dock inskränkas genom målsägandeinstitutet. Målsäganden har dels en behörighetsbegränsande funktion, dels subsidiär talerätt i alla brottmål. Från brott under allmänt åtal skiljer man därför målsägandebrott, vilka är brott

⁹⁷ Frände 2003, s. 185 f.

där åklagaren har en begränsad åtalsrätt. För dessa delikt krävs som huvudregel att målsäganden lämnat åtalsbegäran hos allmän åklagare för att denne skall ha åtalsrätt.⁹⁸ En straffbestämmelse hör under kategorin målsägandebrott om så uttryckligen anges i lagtexten samt att det konkreta ärendet saknar *synnerligen viktig allmän fördel*. Exempel på brott som faller under denna kategori är lindrig misshandel och olaga hot.⁹⁹ Målsägandens talerätt för dessa brott är dock fortfarande subsidiär, det vill säga målsäganden måste lämna åtalsbegäran till allmän åklagare för åtalsprövning innan målsäganden själv kan driva målet.¹⁰⁰

För den finska målsäganden finns en rad olika möjligheter att uppträda som part i brottmålsprocessen. Både vid brott under allmänt åtal och vid målsägandebrott har målsäganden, som ovan nämnts, rätt att driva åtalet om inte åklagaren gör det. Vidare kan målsäganden *överta* ett väckt åtal som en allmän åklagare eller en annan målsägande lägger ner. Målsägardrivna åtal är på grund av kostnadsriskerna mycket sällsynta.¹⁰¹ Förfarandet för målsägardrivna mål överensstämmer till stor del med vad som gäller för åklagardrivna.¹⁰² I en åklagardriven process har målsäganden rätt att *förena* sig med åtalet och likaså har målsäganden rätt att förena sig med ett åtal som drivs av en annan målsägande. Det finns även en möjlighet för målsäganden att delta i processen genom att lägga fram nya omständigheter till stöd för åtalet. Talan om privaträttsliga skadeståndsanspråk med anledning av brottet kan föras av målsäganden eller av allmän åklagare.¹⁰³ Oavsett om målsäganden för talan i målet eller inte kan denne överklaga domstolens beslut.¹⁰⁴

5.1.3 Förhör av målsägande

Den finska RB 17 kap. 18 § stadgar att parterna i målet inte kan vittna inför domstol. Paragrafen fortsätter med att förtydliga att även målsäganden som inte för talan i målet är obehöriga att vittna. Detta vittnesförbud grundas i första hand på hänsyn till parternas likställighet i processen, en målsägande skall inte taktiskt kunna avstå från partsställning i processen för att höras som vittne. Reglerna om vittnesed och vittnesförsäkran är således inte tillämpliga på vare sig den tilltalade eller målsäganden.¹⁰⁵ Istället hörs dessa två i bevissyfte under rättegången. Målsäganden skall under förundersökningen tala sanning under straffhot. Under rättegången skall

⁹⁸ Frände 1999, s. 137 f. I finsk rätt skiljer man mellan målsägandebrott och målsägandedelikt men då denna uppsats inte har till avsikt att gå djupare in på åtalsrätten behandlas inte problematiken vidare här.

⁹⁹ Frände 1999, s. 138. Om en gärning som normalt klassificeras som målsägandebrott har ett stort samhälleligt intresse av att bli prövad i domstol faller gärningen under allmänt åtal.

¹⁰⁰ Frände 1999, s. 137. Denna regel har två undantag då målsäganden har en självständig och primär åtalsrätt: dels vid tjänstefel samt dels vid falsk angivelse. SE BRL 1 kap. 14 §.

¹⁰¹ Frände 2003, s. 206.

¹⁰² Frände 1999, s. 443.

¹⁰³ Frände 1999, s. 161 f. Se även BRL 1 kap. 14-15 §§ samt 3 kap.

¹⁰⁴ Frände 2003, s. 206.

¹⁰⁵ Frände 1999, s. 358 f.f. samt s. 373.

målsäganden enligt BRL 6 kap. 5 § hålla sig till sanningen men denna sanningsplikt är inte straffsanktionerad. Dock skall målsäganden under straffansvar lämna sanningsenliga uppgifter under den civilrättsliga skadestandsfrågan av brottmålsprocessen angående skadans existens och storleken på den skada som brottet förorsakat.¹⁰⁶

5.2 Målsägandens ställning i dansk rätt

5.2.1 Målsägande enligt dansk rätt

Den danska motsvarigheten till målsäganden benämns *den forurettede*, vilket enligt min översättning ungefär betyder den förorättade eller den kränkta. Vem som i dansk rätt skall anses vara den forurettede är inte alltid helt klart utan detta beror på hur begreppet används. I allmänhet tolkas begreppet relativt snävt och således omfattas endast personer som hör till den överträdde straffbestämmelsens omedelbara skyddsobjekt. En tolkning görs av var straffbestämmelse för sig och vanligtvis vållar inte forurettede-begreppet några problem. I dansk praxis har dock frågan om hur begreppet skall förstås kommit under prövning och har här tolkats betydligt vidare än ovan nämnda restriktiva definition. Ställning som forurettede har exempelvis vid adæsiions-processer (mål där speciella ersättningskrav riktas mot den tilltalade) tillkommit försäkringsbolag och andra tredje män som berörts av ”den ursprungliga” forurettedes förluster.¹⁰⁷

5.2.2 Åtalsrätt och partsställning

Till skillnad från den danska åklagaren (*anklagemyndigheden*) och den tilltalade (*sigtede/tiltalte*) tillskriver inte rättegångsreglerna i retsplejeloven den som blivit kränkt av brottet någon partsställning. Detta medför att den forurettede inte tillerkänns någon särskild befogenhet avseende att få ta del av förundersökningen eller få möjlighet att eventuellt avge utlåtelse om det framkomna materialet. Härom finns emellertid vissa specialregler om den forurettede i samband med brottmålet framställer skadestandsanspråk. I realiteten tillerkänns dock den forurettede en rad andra befogenheter och positioner, dels genom specialbestämmelser i retsplejeloven, dels genom avgöranden i praxis. Brottsofferperspektivet har på senare tid i allt större grad tagits i beaktande vid lagstiftningen och särskilt vid våldtäktsmål har den forurettedes rättigheter stärkts.¹⁰⁸ I Strafferetsplejeudvalgets betänkande 1485/2006 *om forurettedes processuelle retstilling i straffesager* föreslogs ytterligare åtgärder för att stärka den forurettedes ställning. Bland annat skall den forurettede efter egen begäran bli informerad om när förhandling skall hållas samt även vara tillåten att närvara vid förhandling bakom lykta

¹⁰⁶ Frände 1999, s. 389 f.f.

¹⁰⁷ Gammeltoft-Hansen, s. 206.

¹⁰⁸ Gammeltoft-Hansen, s. 205 f. f.

dörrar, om inte starka skäl talar så emot. På många punkter stärkte förslaget den forurettedes ställning men Strafferetsplejeudvalget ansåg inte att den fourettede skulle tilldelas partsställning. Som skäl härför hänvisades till objektivitetsprincipen samt att det skulle leda till obalans mellan den tilltalade och den anklagande om den forurettede skulle inta partsställning bredvid åklagaren. Inte heller skulle den forurettede tilldelas någon av de centrala partsrättigheter som tillkommer åklagaren eller tilltalad i form av rätten att väcka åtal, rätten att framlägga bevisning, förhör och framställning av egna synpunkter med hänsyn till skuldfrågan samt rätten till överklagan av själva brottmålet.¹⁰⁹ Det framarbetade lagförslaget antogs av Folketinget under våren 2007.¹¹⁰

I allmänhet anses överträdelse av straffeloven vara allvarligt och därför bör det ligga i statens intresse att se till att brottet följs av rättsliga åtgärder. Således blir staten, eller mer precist åklagaren, den tilltalades motpart i brottmålsprocessen. Vid enklare överträdelse av straffeloven är dock statens intresse av lagföring så ringa att gärningen endast kommer under åtal om den forurettede önskar detta. Danska åtal underkastas således indelning i *privat* och *offentlig påtale* och till vilken kategori ett brott hör framgår av straffeloven. Ett privat åtal, till exempel för brottet ärekränkning, förs av den enskilde och eventuell rättsprocess sker under civilrättsliga former. I dessa fall blir den forurettede part i målet.¹¹¹ Om allmän hänsyn kräver offentligt åtal kan så ske även om lagöverträdelsen faller under den privata åtalsrätten. Den privata åtalsrätten upphör då men den forurettede kan *biträda* åklagarens ansvarstalan.¹¹² En annan partsställning den forurettede kan erhålla bredvid åklagaren är då denne i samband med det offentliga åtalet begär skadestånd, *adhæsiionsprocess*. Om den forurettede så begär skall dennes talan föras av åklagaren såvida detta kan ske utan väsentlig nackdel för processen. Den forurettede uppnår då en partsliknande ställning med vissa inskränkningar, exempelvis får denne inte närvara under förhandlingen förrän vittnesmål är avlagt.¹¹³

Som huvudregel faller de flesta brott under offentligt åtal och åtalsrätten tillkommer då staten. En särskild form av offentligt åtal är *betinget offentlig påtale*, vilken ger den forurettede en starkare ställning i jämförelse med övriga offentliga åtal. För åtal krävs då att den forurettede hos åklagaren begär att åtal skall väckas. Den forurettede har även möjlighet att själv föra målet inför rätta, under förutsättning att gärningen inte kan medföra högre straff än *hæfte* (ett kortare frihetsstraff, från sju dagar till högst sex månader). Formen för denna rättegång blir då privaträttslig. Brott mot upphovsrättslagen och jaktlagen är exempel på brott som faller under denna åtalsform.¹¹⁴

¹⁰⁹ 2006-07- L128, s. 3 f.f.

¹¹⁰ Lov nr. 517 af 6. juni 2007.

¹¹¹ Smith, s. 117 samt straffeloven § 727, 3 st.

¹¹² Retsplejeloven § 727, st. 2 och 3.

¹¹³ Gammeltoft-Hansen, s. 211, samt Retplejeloven § 991, st 2.

¹¹⁴ Gammeltoft-Hansen, s. 208 f.

Subsidiær privat påtale är när den enskilde efter att ha försökt få väckt ett offentligt åtal själv har möjlighet att föra talan i frågan. Om man bortser från de tillfällen då åklagaren på grund av ett offentligt intresse har övertagit en privat strafföring för att sedan frånträda fullföljandet av denna, saknas det i dansk rätt berättigande till subsidiär privat åtalsrätt.¹¹⁵ Strafferetsplejeudvalget övervägde om det borde införas en allmän subsidiär åtalsrätt för den forurettede men ansåg att det saknades grund för att föreslå en sådan ändring.¹¹⁶

5.2.3 Förhör av forurettede

I brist på partsställning hörs den forurettede som vittne, under vittnesansvar, enligt retsplejeloven § 990 stk. 3.¹¹⁷ Ett vittne upplyses av rätten innan vittnesmålet om viktigheten av att tala sanning samt informeras om straffansvaret för avgivelse av falsk förklaring. Straffet för detta brott är fängelse upp till fyra år.¹¹⁸ Den tilltalade har inte någon skyldighet att uttala sig och om denne väljer att göra så finns ingen plikt att tala sanning.¹¹⁹ Strafferetsplejeudvalget ansåg inte i sitt betänkande att den forurettede borde få samma rätt till tystnad som den tilltalade och även fortsättningsvis bör de forurettede vittna under straffansvar. Skälen till detta var att den forurettede ofta är ett mycket centralt vittne i ett brottmål och det anses avgörande att vittnen, särskilt de centrala, skall kunna straffas om de avger falsk förklaring.¹²⁰ Den forurettede får, liksom andra vittnen, inte lyssna till andra vittnens vittnesmål förrän denne avgett sitt eget och inte heller till den tilltalades berättelse, vilken avges före alla andra vittnesmål.¹²¹

Om den forurettede för ett privat åtal, och således innehar partsställning under civilrättsliga former (*sagsøger*), kan denne oavsett sin ställning höras som vittne.¹²² Då den forurettede i samband med ett offentligt åtal har skadeståndsanspråk erhåller denne som ovan nämnts en ställning som liknar partsställning. Positionen som vittne påverkas dock ej vilket även är fallet då den forurettede biträder åklagarmyndighetens ansvarstalan.¹²³

¹¹⁵ Gammeltoft-Hansen, s. 209

¹¹⁶ 2006-07- L 128, s. 7.

¹¹⁷ Gammeltoft-Hansen, s. 205.

¹¹⁸ Retplejeloven § 181 samt straffeloven § 158.

¹¹⁹ Anker Andersen, Werlauff, s. 83 f.f.

¹²⁰ 2006-07 L 128, s. 6.

¹²¹ Anker Andersen, Werlauff, s. 83 f.f.

¹²² Retsplejeloven § 990, st 3.

¹²³ Heuman, s. 25. Hurwitz, s. 198 f.

5.3 Målsägandens ställning i norsk rätt

5.3.1 Målsägande enligt norsk rätt

I norsk rätt benämns den som har blivit utsatt för ett brott *fornærmede*, vilket på svenska ungefär betyder den drabbade eller den förnärmade.¹²⁴ Det finns ingen legaldefinition om hur begreppet skall förstås men säkert är att inte alla som drabbas av skada eller nackdel på grund av en lagöverträdelse skall klassificeras som *fornærmede*. Den rådande definitionen i doktrin och praxis liknar den danska. För att en person skall anses vara *fornærmede* krävs inte enbart att denne mer eller mindre berörs av lagöverträdelsen utan även att personen är innehavare av ett sådant intresse som vederbörande straffbud har till avsikt att beskydda. Vid brott mot liv och hälsa är således endast den som direkt varit offer för handlingen att anse som *fornærmede*.¹²⁵

5.3.2 Åtalsrätt och partsställning

Även i Norge skiljer man mellan *privatrettslig* och *offentligrettslig* *forfølgingsprinsipper*. I de offentliga åtalen är den *fornærmede* normalt inte part, utan partsställningen tillkommer endast *påtalemyndigheten* och den tilltalade (*sigtede*). För de privaträttsliga åtalen är det däremot den kränktes uppgift att se till att den skyldige blir ställd inför rätta och dömd. Uppdelning efter åtalsreglerna medför att straffbuden kan delas in i tre huvudgrupper. *Ubetinget offentlig påtale* innefattar brott för vilka offentligt åtal kan ske utan hänsyn till den kränktes vilja. *Betinget offentlig påtale* eller *privatpublik påtale* omfattar brott där det för offentliga åtal krävs att den *fornærmede* begär att åtal skall väckas. (*Utelukkende*) *privat påtale* är en delvis föråldrad variant av åtal som inbegriper brott för vilka det inte finns stöd för offentliga åtal utan där det är överlåtet till den kränkte att göra ansvar gällande.¹²⁶ Som huvudregel faller brott under kategorin obetingade offentliga åtal, vilket framgår av straffeloven § 77. Även om åtalet är obetingat offentligt har lagstiftaren upprätthållit fullföljningsrätt för den *fornærmede* för de fall då åtalsmyndigheten nekar att fullfölja målet. I vissa fall föreskriver lagen att det endast finns stöd för offentligt åtal då detta är påkallat ur allmän hänsyn, exempelvis vid olovlig avlyssning och ljudupptagning.¹²⁷ Många brott kräver dessutom att den *fornærmede* begär att åtal skall väckas, exempelvis vid falsk anklagelse och vållande till kroppsskada.¹²⁸

¹²⁴ Egen tolkning av översättning.

¹²⁵ Andenæs 2000 I, s. 100 f.f. Om den *fornærmede* har avlidit kan dennes make, avkomma, syskon eller arvingar utöva åtalsrätt. Se straffeloven § 78, 3.

¹²⁶ Andenæs 2004, s. 533 f.

¹²⁷ Andenæs 2004, s. 534.

¹²⁸ Andenæs 2004, s. 535 f. samt straffeloven §§ 170 och 237.

Straffeprocessloven § 402 räknar upp tre tillfällen där den fornærmede kan väcka åtal (*private straffesaker*). Den första gäller *utelukkende privat påtale* där den kränkte själv måste väcka åtal inför domstol om denne önskar få den skyldige fälld men det finns dock inte längre några straffbestämmelser i lagstiftningen som stadgar denna åtalsrätt.¹²⁹ Den andra punkten gäller brott som inte åtalas av åtalsmyndigheten då detta inte är påkallat ur allmän hänsyn. Första och andra punkten benämns *ubetinget private straffesaker*. Den subsidiära åtalsrätten (*subsidiært private straffesaker*) behandlas under den tredje möjligheten för enskild att väcka åtal och denna gäller för alla de straffbara handlingar som inte nämns i de första eller andra punkterna då åklagaren nekat att efterkomma en begäran om allmänt åtal eller har nedlagt ett sådant åtal.¹³⁰ Det återfinns även i norsk rätt tre tillfällen då den fornærmede kan inta partsställning vid sidan av åtalsmyndigheten. Det första gäller fall då den fornærmede i samband med det offentliga åtalet kräver skadestånd av den tilltalade. Partsställningen begränsas dock till rättshandlingar som har betydelse för skadestandsfrågan och erhålls inte alls om skadeståndstalan istället förs av åklagaren. Det andra undantagsfallet gäller då den fornærmede utnyttjat sin subsidiära åtalsrätt och åklagaren övertagit åtalet och det tredje gäller då offentligt åtal väckts för brott som även faller under *ubetinget private straffesaker*. I det sista fallet får den fornærmede samma ställning som om denne fört ett privat åtal.¹³¹

Bristen på partsställning innebär att den fornærmede inte har några krav på att bli underrättad om förhandlingar eller har någon rätt att där yttra sig. Vanligtvis kallas den fornærmede för att få avge sin förklaring om saken men detta sker enligt vanliga regler om vittnesförhör. Liksom andra vittnen får därför denne inte lyssna till andra vittnesmål innan det egna är framlagt och om förhandlingen sker bakom stängda dörrar har den fornærmede inte någon särskild rätt att närvara. Vissa rättigheter innehar dock den fornærmede eftersom denne naturligtvis har ett särskilt intresse i målets utgång. Exempelvis har den fornærmede samma rätt som den misstänkte och dennes försvar att få tillgång till förundersökningsmaterial och vid allvarigare sexualbrottsmål har den fornærmede rätt till advokat på statens bekostnad.¹³²

Den fornærmedes partsställning kan beskrivas ligga någonstans emellan den svenska målsägandens och den danska *forurettedes*. Värt att observera är utredningen NOU 2006:10, *Fornærmede i straffeprosessen – nytt perspektiv og nye rettigheter*, vilken hade till uppgift att utreda om fornærmede bör ges generell partsställning. Utredningen föreslog att fornærmedes ställning i vissa mål bör stärkas men inte att så skall ske generellt, utan främst för allvarigare våldsbrott samt sexualbrott.¹³³ Utredningen låg under

¹²⁹ Andenæs 2004, s. 537 f.

¹³⁰ Andenæs 2000 II, s. 211 f. Se straffeprocessloven §§69 och 70, Den fornærmede saknar åtalsrätt om åklagaren nedlagt åtal p.g.a. i dessa paragrafer angivna skäl, ex obetydligt straffpåslag vid flerfaldig brottslighet.

¹³¹ Andenæs 2000 I, s. 95 f.f., Straffeprocessloven §§ 404 och 428.

¹³² Andenæs 2000 I, s. 95 f.f.

¹³³ NOU 2006:10, s. 17.

bearbetning hösten 2007 och den 16 november kom propositionen *Om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (styrket stilling for fornærmede og etterlatte)*. Den norske regeringen föreslår här att offer för allvarligare brottslighet bör få en utökad rätt till biståndsadvokat samt en starkare rätt till insyn, information, kontradiktion och närvaro. Regeringen anser dock inte att den fornærmede bör ges formell status som part i brottmål.¹³⁴ Propositionen har i skrivande stund ännu inte lett till några vidare åtgärder.

5.3.3 Förhör av fornærmede

Ett vittnesmål avläggs som huvudregel efter sanningsförsäkran och straffet för den som avgivit *falsk forklaring* är fängelse upp till fem år.¹³⁵ Detta gäller för alla som vittnar och även den fornærmede, som står i samma ställning som övriga vittnen, avlägger således sin berättelse under sanningsförsäkran. I regel skall vittnen inte närvara under förhandlingen förrän de har avlagt sina vittnesmål. Förklaringen är att de inte skall låta sig påverkas av vad de tidigare har hört, vilket även är anledningen till att förundersökningen inte är offentlig såvida rätten ej givit samtycke därtill. Den tilltalade har däremot rätt att lyssna till alla vittnesmål. Vid förhör av den tilltalade har denne rätt till tystnad och om denne avger osann förklaring är detta inte straffbart.¹³⁶

Vid privata åtal har den fornærmede, nu kallad *saksøkeren*, samma plikt som ett vittne att förklara sig och kan åläggas att avge sin utsaga under sanningsförsäkran och straffansvar. Personen hörs dock inte som vittne utan som part.¹³⁷ Då den fornærmede biträder det offentliga åtalet samt då denne för skadeståndstalan intas samma ställning som om den fornærmede fört ett privat åtal men dess ställning som vittne påverkas inte.¹³⁸

¹³⁴ Ot.prp.nr.11 (2007-2008) s. 7, 26.

¹³⁵ Andenæs 2000 I, s. 211 f. Se straffeloven § 163 samt straffeprosessloven §§ 131 och 132.

¹³⁶ Andenæs 2000 I, s. 65, 197 f.

¹³⁷ Andenæs, 2000 II, s. 216 f. Se straffeloven §§ 163 och 166.

¹³⁸ Straffeprosessloven §§ 403,404, 415 och 428.

6 Analys

Uppsatsens deskriptiva del är nu avslutad och nedan följer sammanställning och analys. Den första delen behandlar bevisvärderingen av målsägandeutsagan och den andra frågan om målsägandens ställning i processen. Avsnittet avslutas med en sammanfattning av mina slutsatser.

6.1 Bevisvärdering av målsägandeutsagan

I uppsatsens syfte om vilket bevisvärde brottsoffret har som bevisperson ingår som första frågeställning vilket värde målsägandens utsaga har och hur denna bedömning görs av domstolen. Den deskriptiva delen av uppsatsen som behandlar denna fråga analyseras här utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv.

6.1.1 *Målsägandeutsagans bevisvärde enligt lag och förarbete*

Bevisprövningen är enligt svensk rätt fri och det finns inga lagfästa regler om vilket bevisvärdet ett visst bevis skall ha. Så är då även fallet med målsägandens utsaga. I förarbetena till RB anmärks dock att parternas utsagor, såväl i tvistemål som i brottmål, bör tillmätas stor betydelse då parterna är de som har den bästa kännedomen om omständigheterna i fallet. Jag ser inte någon anledning att i detta uttalande skilja mellan de målsäganden som innehar partsställning och de som inte innehar det, utan motivuttalandet torde omfatta alla målsäganden. Även i praxis och doktrin har flera gånger påpekats den betydelse målsägandeutsagan har för bevisandet av gärningspåståendet. Det råder således ingen tvekan om vikten av denna utsaga. Det problematiska blir istället att avgöra hur den konkreta utsagan skall värderas i det enskilda fallet. I de brottmål den här uppsatsen fokuserar på består den enda direkta bevisningen i målet av just denna utsaga. Stödbevisningen, i form av hjälpfakta och indicier, kan bestå av övriga utsagor till stöd för målsägandens, till exempel vittnen, läkarutlåtanden, sakkunnigförhör med psykologer men även rättsmedicinska besiktningar och teknisk bevisning i form av DNA-spår. Mest bekymmersamma är givetvis de fall där sådan stödbevisning saknas. Senare skall i uppsatsen diskuteras om det i dessa fall numera överhuvudtaget är möjligt för åklagaren att nå upp till beviskravet *ställt utom rimligt tvivel*.

6.1.2 Trovärdighet och tillförlitlighet

Bedömning av trovärdighet är den subjektiva värdering domstolen gör av målsägandens person och de mått av sanning berättelsen och berättaren ger rätten. Bedömningen sker omedelbart och intuitivt under huvudförhandlingen. Just denna bedömning bör enligt min mening på grund av dess subjektiva karaktär ske med stor försiktighet. Vilken grad av trovärdighet rättens ledamöter tillmäter målsäganden och dess utsaga beror på vilka erfarenhetssatser dessa bär med sig. I dessa lägen är det särskilt viktigt att domstolen bortser från stereotyper och fördomar och inte bedömer målsäganden schablonmässigt. Samtidigt inser jag svårigheten i att göra en gränsdragning mellan erfarenhetssatser och stereotypa föreställningar, då de senare inte nödvändigtvis måste vara osanna. Domstolens ledamöter bör vara öppna för att ifrågasätta varifrån deras intuitiva bedömning kom och vara mottagliga för att faktiskt kunna ändra denna bedömning om de misstänker att den har sin grund i tvivelaktiga uppfattningar. Tillförlitlighetsbedömningen är istället en analys och värdering av utsagans innehåll och behandlar vilket bevisvärde utsagan kan tillmätas. Domstolen skall under överläggningen utreda utsagans hållfasthet och hur väl den stämmer överens med övrig bevisning. Denna bedömning har enligt min mening en mer kritisk och ifrågasättande karaktär och domstolen bör således i större grad fokusera på denna del. Det är även mycket möjligt att det går till så i praktiken. Vid studerande av praxis på området observeras dock att HD gärna väljer att uttrycka sig på ett sätt där den talar om trovärdighet men troligtvis syftar till tillförlitligheten. En önskan vore att domstolen använde begreppen konsekvent för att underlätta förståelsen av dess domslut. En förklaring kan emellertid vara att förståelsen av begreppen vuxit fram i doktrin och inte praxis och den inkonsekventa användningen av begreppen har sin grund däri.

6.1.3 HD:s metod för utsageanalys

HD:s metod för utsageanalys bygger på hypotesen att en sanningsenlig utsaga skiljer sig innehållsmässigt på ett kvalitativt sätt från en lögnaktig. För att avgöra om utsagan är tillförlitlig kontrolleras denna mot vissa erfarenhetssatser, vilka fungerar som hjälpfaktum vid bedömning av utsagans bevisvärde. I ett par rättsfall har HD angett att en utsaga bör vara *lång*, *sammanhängande* och *klar* för att omständigheterna skall tala för utsagans äkthet. Hur lång en utsaga bör vara går domstolen dock inte in på i närmare mån och inte heller vad som avses med dess klarhet. Med sammanhang menar HD att utsagan i sina detaljer bör var sammanhängande samt att berättelsen innefattar detaljer av avsnitt som bildar en sammanhållen helhet. Den senare lokutionen kan innefatta krav på att utsagan skall vara logisk och homogen. Inom beteendevetenskaplig forskning finns stöd för antagandet att en lång berättelse medför svårigheter för lögnaren då denne dels riskerar att säga emot sig själv och dels riskerar att uppge fler omständigheter vilka kan ifrågasättas. Enligt min mening talar också en utsagas längd för dess sanningshalt. En självupplevd händelse har

inkodats och lagrats i minnet. Om en berättelse är lång och självupplevd är det lättare att hålla ihop den än om den är påhittad, då den de facto inte finns lagrad i minnet. Vad som i detta fall avses med lång får bedömas i det enskilda fallet och kriteriet bör kombineras med andra för att detta positiva hjälpfaktum skall ha något större värde. Att en utsaga skall vara klar anser jag vara en naturlig del av att utsagan överhuvudtaget skall gå att förstå och läggas till grund för fällande dom då oklarhet i väsentliga delar borde medföra rimligt tvivel. På samma sätt bör en utsaga vara logisk och utan motsägelser, vilket är ett kriterium som inte direkt nämns men torde enligt min mening innefattas i såväl kriteriet om utsagans sammanhängande karaktär som konstanskriteriet.

Detaljrikedom är en omständighet som talar för utsagans tillförlitlighet och har av HD lyfts fram i flera rättsfall. Även inom beteendevetenskaplig forskning har en utsagas innehållande av detaljer ansetts tala för dess äkthet och jag ställer mig inte heller tveksam till kriteriets användbarhet vid bedömning av tillförlitligheten av en utsaga. Är en händelse självupplevd innefattar denna oftast detaljer som offret kan beskriva vid en senare återberättelse. Om detaljerna är påhittade finns risk för att de blandas ihop eller inte med lätthet kan återges vid flera olika tillfällen. Däremot anser jag inte att avsaknad av detaljer per automatik talar för att utsagan är lögnaktig, särskilt inte då det har förflutit viss tid mellan gärningspåståendet och brottmålsprocessen. Detaljkriteriet i kombination med konstanskriteriet anses därför enligt min uppfattning vara en god grund för bedömning om en utsagas bevisvärde. *Konstanskriteriet* innebär att en utsaga skall återges med liknande innehåll från en gång till en annan i de avseenden som är viktiga för händelseförloppet. Då målsäganden inte varit konstant i sitt avgivande av utsagor aktualiseras kontrollkriteriet om *målsägandens förklaringsbörda*, vilket innebär att den negativa effekt inkonsekventa utsagor medför reduceras då målsäganden kan ange rimliga förklaringar härtill. De två kriterierna är enligt min åsikt en förnuftig kombination, målsäganden bör få en rimlig chans att förklara varför utsagan skiftar innan bevisvärdet minskas. Domstolen bör dock observera den psykologiska tendens människan har att övervärdera denna förklaring. Innebörden av förklaringen borde vara att ett negativt hjälpfaktum neutraliseras av ett positivt men målsägandets utsagas tillförlitlighet förhöjs dock vilket medför att värderingen av utsagan påverkas positivt. Ur ett rättssäkerhetsperspektiv är denna felaktiga värdering olycklig, då en omständighet som ursprungligen talade emot målsägandets utsagas tillförlitlighet i slutänden leder till att bevisvärdet av utsagan ökar. En förklaring till att så sker kan dock vara att målsägandens förklaring leder till att antalet detaljer ökar, vilket som ovan nämns är ett realitetskriterium som höjer bevisvärdet av utsagan.

Kriteriet att *utsagan inte skall innehålla några svårförklarliga omständigheter* härstammar inte direkt ur något rättsfall utan knyts enligt Schelin till beviskravet. Som ovan nämnts sammanfaller detta kriterium enligt min mening till stor del med kriteriet att *utsagan inte skall innehålla omständigheter som ger upphov till tvivel* mot de uppgifter som har lämnats. Kriterierna kan enligt mitt tycke förefalla självklara, då beviskravets

utformning föreskriver att den tilltalades skuld skall vara ställd utom rimligt tvivel och så kan fallet inte vara om utsagan är svårförklarlig eller tvivelaktig. För att omständigheterna som är svårförklarliga eller ger upphov till tvivel skall påverka bevisvärdet torde dock krävas att dessa omständigheter är av någorlunda väsentlig art.

Kriteriet om *sättet för utsagans avgivelse* kan innefatta omständigheter som att utsagan angivits spontant, allvarligt, samlat eller eftertänksamt. HD har i NJA 1993 s 616 nämnt vikten av att kunna bedöma ansiktsuttryck och kroppsspråk då förhör återges via videoupptagning. Tyvärr stämmer detta uttalande inte helt överens med den beteendevetenskapliga forskningen som visar på att människan ofta övervärderar, och ibland till och med felaktigt värderar, betydelsen av dessa uttryck. Psykologisk forskning visar att en person som talar sanning använder illustrerande kroppsspråk, medan gemene man oftast uppfattar kroppsrörelser som ett tecken på obekvämheter och nervositet, egenskaper som man i sin tur vanligen förknippar med att tala osanning. Enligt min uppfattning är illustrerande kroppsspråk inte det samma som ”obekväma gester” och den bristande korrelationen mellan forskningsresultat och människans antagande kan anses tillmätas alltför stor betydelse. Att en person vrider på sig eller fingrar på saker behöver dock inte nödvändigtvis tyda på att denna är obekväm. Och om personen skulle vara obekväm behöver det inte bero på att den är obekväm på grund av att den ljuger utan det kan bero på att situationen att bli förhörd är obekväm för de flesta människor i sig. Domstolen bör därför inte tillmäta kroppsspråket hos utsagepersonen något större värde. Forskningens visar även att man i regel gör bättre bedömningar av en utsaga då man inte får se personens ansikte. Det vore dock överdrivet att inte låta rättens ledamöter se den som avger en utsaga som skall bevisvärderas och jag tror inte att denna ”anonymitet inför rätten” skulle medföra färre oriktiga domslut. Förfarandet vore dessutom ett stort avsteg från principerna om omedelbarhet. Det är snarare viktigare att domstolen är uppmärksam på risken för felbedömningar av gester samt ansiktsuttryck och att bedömningen dessa inte skall väga allt för tungt vid bevisvärderingen.

Kriteriet om utsagans *trovärdiga eller självupplevda intryck* kan också anses vara ett sätt för utsagans angivelse enligt ovan och dessa kriterier hänger nära samman. Den intuitiva trovärdighetsbedömningen spelar här en direkt roll för tillförlitlighetsbedömningen och erfarenhetssatsen torde enligt min mening vara en samlad bedömning som inkluderar övriga kriterier till viss del. Domstolen skall enligt detta kriterium bedöma om utsagan gett ett självupplevt eller trovärdigt intryck och bör då ta övriga realitets- och kontrollkriterier i beaktande. Om utsagan inte upplevs som trovärdig eller självupplevd har den säkerligen även brutit i övriga kriterier. Kriteriet har enligt mitt tycke en betydligt större funktion som negativt hjälpfaktum än positivt, det är främst då utsagan inte ger intryck av att vara självupplevd eller trovärdig som tyngd kan läggas åt omständigheten. Viktigt att hålla i minnet är även människans benägenhet att begå *truth bias* och *confirmation bias*. I juridiskt hänseende är de psykologiska begreppen betydelsefulla då *truth bias* medför att vi i regel antar att människor talar sanning och att en

målsägandes utsaga således utgår med en övervikt för att vara tillförlitlig, objektivitet hos domstolen till trots. Confirmation bias innebär att vi i större grad uppmärksammar sådant som talar för våra antaganden än emot dem. Detta medför att den inledande uppfattningen vi får om en person kvarstår i princip till motsatsen bevisats. Hur mycket detta påverkar även domstolarnas bedömningar är svårt att säga men då trovärdighetsbedömningen har en intuitiv karaktär kan misstänkas att de inledande intrycken målsäganden gör kan vara avgörande för bedömningen av dennes trovärdighet.

Smittoeffekten medför att om en uppgift bekräftas som sann eller osann påverkar detta tillförlitligheten hos utsagan i övrigt. HD accepterade smittoeffekten i NJA 1993 s 616, där den hade verkan som positivt hjälpfaktum men påverkades inte av den i NJA 1992 s 446 där den kunde ha medfört ett lägre bevisvärde för utsagan i övriga delar. Enligt den beteendevetenskapliga forskningen bör uppgifters olika tilltrosgrad inte smitta av sig på varandra. Enligt min åsikt är det dock lätt att så sker, den som blir påkommen i en lögn uppfattas nog lätt som lögnare i övrigt. Domstolen bör vid dessa situationer, då en annan omständighet verifierar eller falsifierar någon del av utsagan, endast tillmäta detta något värde för den övriga delen av utsagan då omständigheten är av direkt betydelse för gärningsbeskrivningens bevisteman.

Förutom Schelins realitets- och kontrollkriterier har i uppsatsen även beskrivits tre övriga omständigheter som kan beaktas vid bevisvärderingen av målsägandens utsaga. *Motiv till beljugande*, *offersymptom* och *tidpunkt för polisanmälan* lades under ett eget avsnitt för att inte förändra Schelins uppdelning men enligt min mening skulle dessa tre kriterier kunna falla in under kontrollkriterierna. Varför de inte kategoriseras in härunder har dock att göra med att de inte anknyter till själva utsagan. *Motiv till beljugande* och *offersymptom* är direkt hänförliga till målsäganden. Om denne har skäl att svartmåla den tilltalade av andra anledningar än brottet bör detta beaktas vid bevisvärderingen, då en sådan omständighet kan medföra att rimligt tvivel uppstår. *Offersymptom* kan dels beaktas vid trovärdighetsbedömningen och dels vid tillförlitlighetsbedömningen om den bevitnats i ett läkarutlåtande och handlar således om förenlighet mellan olika bevis. Min åsikt är att *offersymptom* främst kan ha verkan som positivt hjälpfaktum då målsäganden uppträder som "det ideala offret". Avsaknaden av ett visst beteende eller tillstånd bör inte tillmätas för stor betydelse i bevishänseende. Den tredje redovisade omständigheten som enligt HD kan tillskrivas betydelse för bevisvärderingen är *tidpunkten för polisanmälan* och denna omständighet är hänförlig till målsägandens beteende. Då en anmälan inkommit omgående efter den påstådda gärningen ökar detta tilltron till att brottet faktiskt skett. Om målsäganden dröjt med att anmäla aktualiseras återigen målsägandens förklaringsbörd. Det finns enligt min uppfattning ingen direkt koppling mellan en tidig anmälan och omständigheten att anmälan avser en verklig händelse. Våldtäkten kan vara så traumatisk för offret att denne inte orkar med en anmälan eller kanske finns det en misstro mot rättsväsendet. Däremot ser jag klart den fördelen att

en tidig anmälan kan leda till att övrig bevisning kan säkras, så som DNA, rättsmedicinsk besiktning och dokumentation av eventuella skador, teknisk undersökning av brottsplatsen samt undersökning av gärningsmannen. Här finns då viktig stödbevisning att säkra, vilket kan vara till stor betydelse för utgången i målet.

Min synpunkt på kriterierna är att de överlag är meningsfulla för bedömning av utsagornas tillförlitlighet. De bör dock beaktas nyanserat samt med försiktighet och utbildning av domarna inom relevanta beteendevetenskapliga områden vore en lämplig lösning för att öka deras kunskaper om svårigheterna och riskerna vid bevisvärdering av utsagor. Kriterierna överlappar varandra till stor del och ur ett rättssäkerhetsperspektiv är det viktigt att domstolen är medveten om de psykologiska misstag som lätt kan ske då en bedömning skall göras av en annan människa. Det hela kan även anses förefalla lite rörigt. Ibland talar man om bedömning av trovärdighet och ibland om tillförlitlighet och ibland om trovärdighet då man menar tillförlitlighet. Så länge domstolarna själva är medvetna om vad de menar är ingen större skada skedd men ur tolkningssyfte vore det önskvärt med ett konsekvent användande av termerna. Eller vore det kanske en god idé att göra bedömningen i fler steg?

6.1.4 Trovärdighet, tilltro och tillförlitlighet?

Schelin föreslår en strukturering av bedömningen i tre steg, då det ofta saknas en distinktion mellan trovärdighets- och tillförlitlighetsbegreppen i domstolarnas domskäl samt hur kriterierna används vid bedömningen. Det första steget innefattar en allmän *trovärdighetsbedömning* av utsagepersonen. I det andra steget görs en allmän *tilltrosbedömning* och här använder domstolen sig av realitets- och kontrollkriterierna. I det tredje steget sker en *tillförlitlighetsbedömning* och uppfyllande av realitetskriterierna fungerar som positiv hjälpfakta vid bedömningen av utsagans sannolika verklighetsförankring, vilket är det första av två led i detta steg. Det andra ledet hänför sig till hållfastheten av rättsens bedömning av denna sannolika verklighetsförankring. Jag instämmer helt med Schelin om att bedömningarna och begreppen bör struktureras upp. Fördelen med hennes modell är att den dels framhäver att trovärdighetsbedömningen hänförs till *personen*, dels att det tydligt framgår att realitets- och kontrollkriterierna aktualiseras i tilltrosbedömningen. Denna bedömning går dock in i tillförlitlighetsbedömningen, vilket skulle kunna medföra att dessa två steg kan slås ihop. Schelins modell kan sammanfattas med att det i det första steget sker en bedömning av personen, i det andra steget bedöms utsagan och i det tredje steget bedöms utsagans hållbarhet mot övrig bevisning. Om domstolarna kunde tillämpa denna modell på ett enhetligt sätt anser jag den väl brukbar. Eventuellt är den dock för teoretisk för att kunna tillämpas i praktiken, där man ofta ser att bedömningarna går in i varandra. Med den önskvärdhet som finns att minska tyngden av trovärdighetsbedömningen, eftersom det är här de flesta oriktiga bedömningar görs, ser jag dock gärna en förändring i likhet med den modell

Schelin förespråkar. För att minska risken för felaktiga domslut bör således någon form av förändring ske. En möjlighet är att så redan har skett, dock inte genom att modellen för utsageanalys förändras utan genom NJA 2005 s 712 och det eventuellt stärkta kravet på stödbevisning.

6.1.5 Krav på stödbevisning?

Av NJA 1991 s 83 framgår att det i svensk rätt saknas ett formellt krav på stödbevisning i utsagemål. Då bevisprövningen är fri saknas mycket riktigt lagstadgade regler om bevisvärdet av målsägandens utsaga. 1991 års fall kan således tolkas som att det kan räcka med enbart målsägandens ord för fällande dom. Rättsläget kan dock anses ändrat i NJA 2005 s 712. HD angav där att avsaknaden av stödbevisning i kombination med den vaga tidsangivelsen för brottet medförde att den tilltalade inte kunde fällas till ansvar för våldtäkten, den höga trovärdigheten hos målsägandens uppgifter till trots. Det kan diskuteras hur utgången i målet hade blivit om endast avsaknaden av stödbevisning förelåg men tidsangivelsen var preciserad. Ett sådant scenario hade gjort rättsläget mer klart då enbart betydelsen av bristande stödbevisning hade blivit avgörande för utgången. 2005 års fall kan tolkas som att de två omständigheterna, vag tidsangivelse och avsaknad av stödbevisning, i kombination ledde till en friande dom. Fallet kan dock, och enligt uttalanden av justitieråd bör, tolkas som att det i renodlade utsagemål i regel inte går att döma på enbart målsägandens utsaga utan att också stödbevisning krävs. Rättsfallet kan med denna tolkning ses som ett tecken på att domstolarnas trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningar inte är tillfredsställande ur ett rättsäkerhetsperspektiv. När ord står mot ord kan i så fall domstolen inte längre fälla den tilltalade till ansvar. Man kan då fråga sig om detta gäller även då ord står mot tystnad. Har NJA 2005 s 712 lett till att den tilltalades förklaringsbördan lättats då ett utsagemål saknar stödbevisning? Behöver den tilltalade då inte alls bemöta målsägandens uppgifter utan skall åtalet per automatik ogillas? Först och främst kommer en åklagare antagligen inte att gå vidare med ett mål där all stödbevisning saknas om 2005 års fall skall tolkas så som Svensson förespråkar i sin artikel. Om målet ändå tas upp inför domstol bör observeras att åklagaren har bevisbördan och skall nå upp till beviskravet genom att presentera full bevisning. Den tilltalades förklaringsbördan är ingen lättnad av åklagarens bevisbördan. I renodlade utsagemål, utan stödbevisning, uppfyller således som huvudregel åklagaren inte sin bevisbördan och den tilltalades tystnad kan i dessa fall inte tillmätas någon betydelse.

Slutsatsen av 2005 års fall kan som sagt tolkas som att ett utsagemål kräver stödbevisning för att kunna leda till fällande dom. Huruvida kravet på stödbevisning är absolut framgår inte av fallet. Enligt justitieråd Svensson anger domen att det *i regel* krävs stödbevisning och således har det lämnats en öppning för vissa fall då det är fullkomligt uppenbart att målsägandens utsaga är trovärdig och tillförlitlig. En annan oklarhet är vilka krav som kan ställas på stödbevisningen. Då målsäganden uppträtt trovärdigt och dennes uppgifter bedöms som tillförlitliga kan det må hända

räcka med en vittnesutsaga om vad målsäganden berättat eller hur hon har uppträtt, alltså endast indicier och hjälpfakta. Det har inte framkommit några nya fall i HD där denna fråga utreds och min slutsats är att det i praktiken som *huvudregel krävs* stödbevisning för utsagemålen men *vilka krav* som ställs på denna är dock oklart.

Svaret på denna uppsatsens första frågeställning *vilket bevisvärde målsägandeutsagan har* blir således *högt*, men i regel inte självständigt och fullkomligt. Analysen går därmed över till att besvara frågan om värdet av målsägandeutsagan förändras om målsäganden inte behandlas som part.

6.2 Målsägandens ställning

Som en andra del av mitt huvudsyfte att utreda målsägandens värde som bevisperson ingick frågan om huruvida målsäganden skall uppträda som part i brottmålsprocessen. Rättssäkerhetsperspektivet inriktas i denna uppsats på vilket bevisvärde en målsägandeutsaga har. Utifrån detta perspektiv inkluderas då frågan om målsägandens utsaga förstärks eller försvagas om denna person lyfts bort som part från brottmålsprocessen. Till hjälp för att besvara denna fråga har som bekant gjorts en rättsjämförelse med Finland, Danmark och Norge. När man komparerar länder som till så stor del liknar varandra i rättsliga sammanhang är det vanligtvis mer intressant att belysa skillnaderna länderna emellan än likheterna. Innan de olika ländernas behandling av målsägandens ställning i brottmålsprocessen analyseras skall dock diskuteras likheten mellan just målsägandebegreppen. Om inte begreppen är jämförbara tenderar komparationen att bli felaktig och meningslös. Utgångspunkten för komparationen tas i den svenska rätten.

6.2.1 Målsägandebegreppens jämförbarhet

Den svenska målsäganden är en person mot vilken brott är begånget *eller* som av brottet blivit förnärad *eller* som lidit skada av brottet. Värt att observera är att rekvisiten är alternativa vilket medför att den svenska målsägandedefinitionen till synes är bred och omfattande. Frågan är dock om målsägandebegreppet verkligen skall tolkas så vitt som man vid första anblick kan förmoda. Det första rekvisitet som fokuserar på *straffstadgandets skyddsobjekt* vållar vanligtvis inte några större tolkningsproblem, då det intresse kriminaliseringen av en handling avser att skydda i flertalet brott inte är speciellt svårt att identifiera. Vid en misshandel tillkommer målsäganderätten den som blivit misshandlad, vid en stöld åvilar målsäganderätten den som blivit bestulen men frågan väcks hur det blir med brott mot allmänheten eller staten. Även om en privatperson vid dessa brott inte räknas till kretsen av det straffbudet har till avsikt att skydda kan målsäganderätten eventuellt tillkomma enskilda med hänvisning till övriga två rekvisit. *Förnärmederekvisitet* kan medföra att målsägandedefinitionen blir mer omfattande även om inte alla som känner sig kränkta erhåller målsäganderätt. *Skaderekvisitet* tillerkänner den

målsäganderätt som är berättigad till skadestånd enligt civilrättsliga regler. Detta borde enligt min mening medföra att en person som blivit drabbad av förlust på grund av ett brott som riktats mot någon annan kan erhålla målsäganderätt. Jämförelser kan dras till den finska rätten där ägaren till en fastighet där fönster krossats då en misshandlad person föll in i det kan inta ställning som målsägande. Att göra en så vid målsägandedefinition torde dock kännas främmande för den svenska rätten och frågan har aldrig blivit upptagen till behandling av svenska HD. Tolkningen av det svenska målsägandebegreppet är således ett avhandlingsämne i sig, vilket också Heuman behandlat utförligt. För att uppfylla denna uppsats frågeställning räcker dock att konstatera att det svenska målsägandebegreppet förefaller vara relativt vitt. Målsäganderätten tillkommer alla dem som faller under brottsparagrafens skyddsintresse samt även personer som på kännbart sätt blivit förnärmade av aktuellt brott eller lidit ekonomisk skada därav.

Den finska målsägandedefinitionen liknar till stor del den svenska men begreppet saknar lagstöd och härstammar istället från finska HD:s avgöranden. Den finska fokuseringen på skyddsintresse och privaträttsligt anspråk anses enligt min mening vara väl överensstämmande med det första och tredje rekvisiten i svenska RB 20 kap. 8 §, med reservation för den långtgående finska tolkningen av det privaträttsliga anspråket som beskrivs ovan. Då den finska definitionen saknar ett förnärmaderekvisit kan dock tolkningen av privatpersoners målsäganderätt vid brott mot stat och allmänhet eventuellt bli mindre vittgående i finsk rätt.

Danska forurettede tolkas i allmänhet snävt och innefattar endast dem som hör till den överträdde straffbestämmelsens omedelbara skyddsobjekt och en liknande definition gäller för de norska fornærmede. Detta medför att de norska och danska definitionerna klassificerar en mer begränsad skara som kränkta och som i finsk och svensk rätt skulle ha erhållit målsägandeställning. Danska Højesteret har dock i vissa rättsfall tolkat in tredjemansintressen under forurettededefinitionen.

En likhet för samtliga länder i rättsjämförelsen är att sikte tas på straffstadgandets skyddsintresse och med denna gemensamma starka kärna anser jag att målsägandebegreppen är jämförbara. I fråga om sexualbrott, vilka denna uppsats fokuserar på, hör personen som utsatts för den brottsliga sexuella gärningen till paragrafernas skyddsobjekt vilket medför att denna person erhåller ställning som målsägande, forurettede samt fornærmede.

6.2.2 Målsägandes partsställning och åtalsrätt

Den svenska rätten tillskriver målsäganden stora möjligheter att inträda som part i brottmålsprocessen. Partsställning kan erhållas genom att målsäganden för talan i ansvarsdelen, övertar ett mål genom överklagan, övertar ett nedlagt åtal, biträder åtalet eller genom att föra talan om skadeståndsanspråk. Vid primär och exklusiv åtalsrätt har målsäganden en särskilt stark ställning, då målsäganden i dessa fall kan agera helt på egen

hand utan att ta hänsyn till åklagarens åtalsbeslut. Förutom vid brotten falsk angivelse och liknande är dock målsägandens åtalsrätt subsidiär. Enligt min mening torde detta inte medföra att målsäganden hamnar i ett sämre läge utan snarare tvärt om. Målsäganden har ju alltid kvar sin rätt att biträda åtalet och blir då medpart till åklagaren som har polisen till hjälp att utreda brottet. Denna rättighet har inte en målsägande vid enskilda åtal och dessa brott riskerar då att bli sämre utredda. Vid målsägandebrott och angivelsebrott är åklagarens åtalsrätt begränsad och en intressant iakttagelse är att vid båda dessa typer av brott stärks målsägandens ställning på så vis att denne har större möjligheter att *undvika* åtal än vid åklagarbrott.

Värt att notera är att den subsidiära åtalsrätten för målsäganden är mycket stark i svensk rätt och gäller för alla brott där åtalsrätten inte är primär. Kontroll- och upprättelsefunktionerna är troligtvis kraftfulla skäl som ligger bakom det svenska ställningstagandet i frågan. Såvida åtalsrätten ur upprättelsesynpunkt inte missbrukas av "rättshaverister", som upptar domstolens tid med åtal för händelser som ej klassificeras som brott, anser jag att detta skäl kan vara väl godtagbart. Upprättelsefunktionen är dock diskuterbar ur den moderna synen på straffets ändamål. Vedergällning anses inte längre vara ett skäl till bestraffning utan bakom penalisering ligger allmän- och individualpreventiva hänsyn. Men att förneka en fällande doms upprättelsefunktion för målsäganden även i dagens svenska rättsprocesser vore felaktigt. Motiveringen om upprättelse som skäl för subsidiär åtalsrätt anses därmed vara tillfredsställande. Även kontrollfunktionen finner god grund för acceptans. Om en åklagare missbedömt fakta eller bevisningen i ett fall kan personen som blivit utsatt för brottet genom eget bevåg se till att saken blir rättsligt prövad. Ett bättre alternativ är dock att överklaga beslut om att inte väcka åtal till en högre åklagare. Detta system torde också ha sin grund i en kontrollfunktion. Frågan är då om inte en överåklagare har bättre möjlighet än en enskild person att bedöma om den första åklagaren gjort fel som inte gått vidare med åtalet. Svaret på den frågan är troligtvis att professionella tjänstemän med kunskap och erfarenhet av brottmål har större möjlighet att kontrollera om beslutet var berättigat. Genom att utnyttja denna möjlighet besparas domstolen kostnader för onödiga rättegångar, och även målsäganden undviker de ekonomiska risker som tillkommer vid ett sådant förfarande. Att målsäganden även insett så kan utläsas i hur ovanligt det är med enskilda åtal i praktiken. Enbart det skäl att åtalsrätten inte används speciellt ofta motiverar inte ett borttagande av detta institut som stärker målsägandens ställning. Att ta bort denna rätt vore dessutom oförenligt med aktuella tidens strömningar av viktimologi och förstärkning av brottsoffrens ställning. Slutsatsen är enligt min mening att den subsidiära åtalsrätten inte fyller en speciellt stor funktion men inte heller ställer till någon större skada i praktiken och således bör behållas i svensk rätt. Vad avser målsägandens ställning som part i övrigt är min åsikt att den modell vi i dagsläget använder i Sverige bör stå oförändrad. Målsäganden är den som lidit mest av att ett brott är begånget mot dennes person och bör således ha rätt att uppträda som part i den rättegång där ansvar för gärningsmannen eventuellt skall fastslås. Att försvaga målsägandens ställning i den svenska brottmålsprocessen vore dessutom att gå emot de trender som visat sig i

Danmark och Norge, om man ser till de nyligen genomförda och förespråkade kommande lagändringar i brottsofferstärkande syften. En intressant infallsvinkel från ett danskt perspektiv är emellertid hur man beaktar jämvikt mellan de två sidorna i en brottmålsprocess. I det danska lagförslaget ansågs balansen mellan den tilltalade och den anklagande sidan rubbas om brottsoffret inträder som part bredvid åklagaren. Enligt min åsikt är detta ställningstagande inte helt ogrundat. I Sverige består den anklagande sidan av både åklagaren och målsäganden om denne biträder åtalet medan försvaret enbart består av den tilltalade som part. Följaktligen är lagsammansättningen i dessa fall två mot en och obalansen mellan sidorna går rent konkret inte att argumentera emot. Med i beaktande skall dock tas att målsäganden i Sverige oftast inte biträder åtalet utan oftast passivt inträder i processen. Konstateras kan dock att jämviktsprincipen beaktas och lovordas i förhörssyfte enligt de svenska motiven men har tydligen bortsetts från vid partssammansättningen, om man ser på det hela med danska ögon. Jag anser det ändock vara ett felaktigt rättspolitiskt ställningstagande att reducera målsägandens partsrättigheter och de bör således enligt min åsikt bestå oförändrade.

Av de komparerade länderna kan först konstateras att Finland har ett system som till stor del liknar det svenska. De finska målsägandebrotten är jämförbara med svenska angivelsebrott med skillnaden att den finska åklagaren har rätt att väcka åtal även om angivelse inte givits av målsäganden, om det konkreta ärendet anses behäftat med synnerligen viktig allmän fördel. Även i Norge och Danmark finns denna typ av betingade åtal, vilken sätter den av brottet kränkta i en starkare ställning. I övrigt överensstämmer den finska målsägandens partställning med den svenska vad avser rätten att biträda åklagarens åtal, överklaga domstolens beslut samt innehavandet av subsidiär åtalsrätt i samtliga brottmål.

Intressantare iakttagelser kan istället göras ur den norska och danska rätten. Det är här de mest uppenbara skillnaderna mellan de komparerade länderna återfinns. Vare sig den norska *fornærmede* eller den danska *forurettede* intar normalt partsställning i sina respektive hemländers brottmålsprocesser när det rör sig om offentliga åtal. Den danska rätten motiverar detta med att en strafföverträdelse i allmänhet är en allvarlig företeelse och det ligger således i statens intresse att se till att rättsliga åtgärder vidtas. Vid privata åtal, för brott där statens intresse inte är så stort, blir den *forurettede* part och processen tar civilrättsliga former. Detsamma gäller vid betinget offentliga påtale. Viss partställning erhålls dock då skadeståndstalan förs i samband med brottmålsprocessen samt då den *forurettede* biträder det offentliga åtalet. Även den norska *fornærmede* kan biträda åklagarens talan då denne har skadeståndsanspråk samt i de fall då straffprocessloven stadgar att denne kan ansluta sig till det offentliga åtalet. Skillnaderna mellan de komparerade länderna är därmed stora i frågan om partsställning.

De privata åtalen hör i både Danmark och Norge till undantagsfallen och om ett privat åtal väcks gäller civilrättsliga regler. Även om de norska och danska systemen liknar varandra finns dock skillnader de två länderna

emellan. Den tydligaste olikheten gäller den subsidiära enskilda åtalsrätten. I Norge finns en generell rätt för fornærmede att väcka åtal då åklagaren inte gör så medan det i Danmark i princip saknas en sådan rätt. Med hänsyn till detta och ovan redovisade olikheter kan slutsatsen dras att av de jämförda länderna innehar den danske forurettede den svagaste ställningen.

Med konstaterande av dessa skillnader i partsställning övergår nu uppsatsen till komparation av hur målsäganden hörs i de olika ländernas domstolar.

6.2.3 Förhör av målsägande

En viktig skillnad mellan de komparerade länderna är hur målsäganden, som kan vara innehavare av partsställning i Sverige och Finland men vanligtvis inte i Danmark och Norge, hörs inför rätten. Formen för hur utsagan från en person som blivit utsatt för brott återges inför rätten har i detta hänseende stor betydelse för bevisvärderingen. Denna del av analysen återknyter således till den bevisrättsliga del som avhandlats tidigare. I Sverige och Finland hörs målsäganden endast upplysningsvis och aldrig under sanningsförsäkran. Den finska målsäganden hörs dock under straffhot under förundersökningen. I Norge och Danmark hörs den som blivit utsatt för brott som vittne under straffansvar. Skillnaderna mellan hur de olika ländernas målsäganden hörs förefaller då vara stora, åtminstone i teorin. En persons utsaga som endast lämnats upplysningsvis kan inte tillmätas samma dignitet som den som lämnats under straffansvar. Frågan är dock om inte min uppfattning här har färgats av den svenska rättstraditionen. Inom svensk rätt görs åtskillnad mellan målsäganden och vittnen eftersom de förhörs på olika sätt. I både Danmark och Norge skall målsäganden behandlas som vilka vittnen som helst men domstolen borde ändock vara medveten om det intresse målsäganden har i målet, även om dessa inte uppträder som part och även om de vittnar under straffansvar. På något vis torde då just ställningen som brottsoffer påverka värdet av utsagan. Min teori är att så i alla fall skulle ske om målsäganden lämnar sin utsaga under vittnesed i Sverige, eventuellt genom att målsägandens intresse i målet beaktas som någon form av kontrollkriterium. För enbart det faktum att en utsaga lämnas under vittnesed medför inte att den automatiskt tas för sanningsenlig. De problematiska trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningarna aktualiseras givetvis även vid förhör med vittnen.

Av ovan sagda kan snabbt konstateras att Sverige är det land som behandlar målsäganden mildast avseende plikten att tala sannig då denne hävdar att en annan person utsatt denne för brottslighet. Anledningen till att målsäganden endast hörs upplysningsvis sammanhänger med grundtanken om parternas jämbördighet i processen. En tilltalad kan aldrig höras under sanningsförsäkran enligt alla fyra länders lagar samt även enligt övergripanden konventioner som EKMR och dess stadgande om rätten att *not incriminate oneself*. Men både tanken om att målsäganden är den tilltalades naturliga motpart samt jämviktsprincipen mellan de båda saknas i de danska och norska rättssystemen, där den av brottet kränkta hörs som

vittne under straffansvar. En utsaga lämnad under ed tillmäts större värde än en berättelse av en person som endast hörs upplysningsvis. Om detta per automatik medför att den forurettedes och den fornärmedes utsagor väger tyngre än den tilltalades står helt klart att jämviktsprincipen mellan tilltalad och brottsoffer inte tagits i beaktande i den danska och norska lagstiftningen, inte ens i de fall då personerna som utsatts för brott har partsställning i målet. Med ett danskt och norskt perspektiv på frågan kan man undra *varför* en person som påstår något sådant inte bör vittna under ansvar. Andra personer, som inte är direkt berörda av brottet, lämnar sina iakttagelser av brottet under straffhot. Den som har blivit utsatt för brottet borde ha bäst kännedom om vad som hänt, vore det då inte lämpligare om denna person hördes som vittne istället för endast upplysningsvis? Och är det för mycket begärt att en person som anklagar en annan för brottslig gärning bör tala sanning i rätten? Enligt de danska och norska sätten att förhöra målsäganden besvaras den sista frågan nekande. En person skall inte straffritt kunna lämna osanna uppgifter angående brottslig utsatthet i en rättegångssal. En anmärkning som kan vara på sin plats är dock att den svenska målsäganden inte fritt kan sanningslöst anklaga den tilltalade i en rättegångssal då BrB:s regler om falskt åtal, falsk anklagelse och falsk tillvitelse enligt 16 kap. 5 till 7 §§ medför straffansvar för den som begår dessa gärningar. På sätt och vis finns således en indirekt sanningsplikt för den svenska målsäganden i brottmålsprocessen. Målsägandens straffsanktionerade sanningsplikt, som den återfinns i den danska och norska rätten, kan dock även anses ligga i den tilltalades intresse. Enligt min åsikt väger dock jämviktsprincipen tyngre. Den tilltalade har, och bör ha på grund av den starka självbevaringsdriften, rätt att undanhålla fakta och försvara sig på bästa sätt. Med denna insikt tillmäts den av brottet kränktes utsaga högre bevisvärde då personen uttalar sig under straffhot. Per automatik väger målsägandens ord tyngre, oavsett vem som egentligen talar sanning. Uppenbarligen fungerar detta system väl i båda våra västra grannländer men jämviktsprincipen har inte den förankring i dessa länder som den har i Sverige och Finland. Troligtvis beror det på att staten, i form av åklagaren, ses som den tilltalades naturliga motpart och inte personen som blivit utsatt för den brottsliga handlingen. De danska motivuttalandena i förarbetena till lagändringarna om den forurettedes ställning i processen angav att balansen mellan den anklagande och den anklagade brister om brottsoffret inträder som part. Uttalandet är enligt min mening ett tydligt tecken på att man har en annan syn på, och definition av, jämviktsprincipen i Danmark än i Sverige.

Man skulle kunna luras att tro att det är just den bristande partsställningen som medför att den forurettede och den fornärmede hörs som vittnen i den danska respektive norska brottmålsprocessen. Vid en närmare anblick på de undantagsregler som finns i dessa länder då de av brottet kränkta erhåller någon form av partsställning uppmärksammas dock att positionen som vittne närmast är oföränderlig. Samma typ av konsekventa behandling av målsäganden återfinns i den svenska och finska rätten, men med helt motsatt innebörd; oavsett om målsäganden uppträder som part i målet eller inte hörs denne *aldrig* som vittne under sanningsförsäkran. Målsäganden anses stå på

den tilltalades motsatta sida i Sverige och Finland, oavsett vilken partsställning denne erhåller. I Danmark och Norge har målsäganden en mer "neutral" plats i processen och är inte den tilltalades naturliga motspelare. Principen om jämvikt mellan parterna gäller således snarare mellan den tilltalade och staten än mellan den tilltalade och den av brottet kränkta.

För att åter anknyta till målsägandedefinitionen kan anses anmärkningsvärt att utfallet av rättsjämförelsen blev som den blev. Sverige och Finland, som har den till synes vidare begreppsdefinitionen, är de länder som tillmäter målsäganden partsställning och i båda fallen en tämligen omfattande sådan. Det hade enligt min mening förefallit mer naturligt om de danska och norska definitionerna hade haft en vidare innebörd, dels eftersom de inte tillmäter personer som blivit utsatta för brott samma partsställning, dels då dessa personer behandlas som vilka vittnen som helst. En fastighetsägare kommer i Finland att klassificeras som målsägande, på grund av den ekonomiska skada denne lidit av att en misshandlad person fallit in i dennes fönsterruta med skada på fastigheten som följd. Denne kan då inträda som part i processen och hörs, oavsett partsställning, som målsägande utan straffansvar. Om scenariot utspelats i exempelvis Norge räknas inte fastighetsägaren till fornärmede och hörs, oavsett om så skulle ha varit fallet, som vittne. Den vidare definitionen i finsk rätt medför att personen genom sin ställning som målsägande faller under vittnesförbudet. I Norge hade en vidare definition i vittneshänseende inte spelat någon roll, då fornärmede behandlas som övriga vittnen.

Svaret på uppsatsens andra frågeställning om *hur målsägandens ställning påverkar dess värde som bevisperson och vilken ställning målsäganden lämpligen bör ha* blir då att bevisvärdet troligtvis skulle *höjas något* om målsäganden hördes som vittne under straffansvar. Det vore dock ur jämviktshänsyn olämpligt att höra en person med så starkt intresse i målet som vilket vittne som helst. Den tilltalade hamnar enligt min mening i en fördelaktigare position om det råder balans mellan parterna. Slutsatsen blir således här att målsäganden även i fortsättningen bör höras blott upplysningsvis utan straffhot.

6.3 Avslutande kommentarer

Bevisvärdet hos målsägandens utsaga är i regel högt men NJA 2005 s 712 kan tolkas som ett klagörande av att det inte är fullständigt utan i regel krävs stödbevisning. Vilka krav som ställs på denna är dock oklart. För avgörandet av bevisvärdet hos muntliga utsagor använder sig domstolen av olika erfarenhetssatser, vilka dels tar hänsyn till kvalitén hos utsagan, dels kontrolleras denna kvalitét mot det allmänna intryck utsagan avger. Då vissa av dessa erfarenhetssatser kan leda till felaktiga bedömningar anser jag att domstolen bör beakta dessa nyanserat och med viss försiktighet. Att det finns en utvecklad metod för bedömningen leder dock enligt mitt tycke till rättssäkrare domslut än om bedömningen skulle ske helt fritt och olik från gång till annan. 2005 års fall och dess eventuella krav på stödbevisning är

utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv troligtvis en förbättring av rättsläget och man kan kanske anta att debatten om oskyldigt dömda har påverkat denna utveckling. Kravet på stödbevisning bör dock inte ses som en regel helt utan undantag. Det kan finnas fall där målsägandens utsaga ger ett så trovärdigt och tillförlitligt intryck att den tilltalades skuld är ställd utom rimligt tvivel avsaknaden av stödbevisning till trots. Justitierådet Svenssons tolkning av domen stänger inte heller helt dörren för fällande domar där stödbevisning saknas. Min slutsats är dock att i praktiken blir huvudregeln att stödbevisning krävs i utsagemål.

Frågan är då om man kan ändra målsägandens ställning i processen och därmed förbättra värdet av dennes utsaga. Därmed övergår jag till den andra, rättspolitiska, frågeställningen om målsägandens ställning som part eller vittne. Då en person hörs som vittne tillkommer de stärkta garantier för en sanningsenligt lämnad utsaga som förknippas med menedsbestämmelserna. I både Danmark och Norge används denna lösning där målsäganden likställs med andra vittnen och förfarandet motiveras med att det är avgörande att centrala vittnen, vilka målsäganden i hög grad är, kan straffas om de avger falsk förklaring. Inom svensk lagstiftning anser man dock att den tilltalade hamnar i ett sämre läge om målsägandens utsaga per automatik får ett högre bevisvärde och detta strider mot jämviktsprincipen. Enligt min åsikt väger denna princip tyngre. Dessutom skyddas även de tilltalade mot sanningslösa angivelser genom bestämmelserna om falskt åtal, falsk angivelse eller falsk tillvitelse. Det är således felaktigt att påstå att den svenska målsäganden kan ljuga fritt i en brottmålsprocess. Min slutsats i denna del av uppsatsen är att målsäganden bör få bibehålla sin rätt att kunna uppträda som part. Då domstolen är medveten om målsägandens starka intressen i målet, vilka finns även om denne inte innehar partsstatus, skulle bevisvärdet av utsagan inte påverkas i allt för hög grad även om målsäganden hörs under vittnesansvar. Med hänsyn till den utveckling som pågår i övriga Norden och som leder till ökade rättigheter för brottsoffer, skulle en reducering av målsägandens partsställning i svensk rätt dessutom innebära en tillbakagång inom detta område.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Tryckta källor

Danmark

Borgerlig straffelov af. 15. april 1930, jvf lovbekendtgørelse nr. 909 af 27. september 2005 med senere ændringer (Straffeloven)

Lov nr. 517 af 6. juni 2007 om ændring af retsplejeloven og retsafgiftsloven

Lov nr. 90 af 11. april 1916 om rettens pleje jvf lovbekendtgørelse nr. 901 af 27. september 2005 med senere ændringer (Retsplejeloven)

2006-07- L 128: *Forslag til lov om ændring af retsplejeloven og retsafgiftsloven. (Forberedning af retsstillningen for ofre for forbrydelser)*

Betænkningen 1485/2006 *om forurettedes processuelle retstillning i straffesager*

Finland

Lag om rättegång i brottmål 11.7.1997/689

Rättegångsbalk 1.1.1734/4. 11.7.1997/690

Norge

Almindelig borgerlig Straffelov, 22. mai 1902 nr. 10 (Straffeloven)

Lov om rettergangsmåten i straffesaker, 22. mai 1981 nr. 25 (Straffeprocessloven)

NOU 2006:10, *Fornærmede i straffeprosessen – nytt perspektiv og nye rettigheter*

Ot.prp.nr 11 (2007-2008) *Om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (styrket stilling for fornærmede og etterlatte)*

Sverige

Brottsbalk (1962:700)

Rättegångsbalk (1942:740)

NJA II 1943

SOU 1938:44 *Processlagsberedningens förslag till rättegångsbalk*

SOU 2001:14 *Sexualbrotten*

SOU 2004:1 *Ett nationellt program om personsäkerhet*

Rapporter

Diesen, Christian, Sutorius, Helena, *Sexuella övergrepp mot barn, Den rättsliga hanteringen*, Expertrapport, Socialstyrelsen, 1999

RättsPM 2007:13, *Domstolarnas bevisvärdering i sexualbrottmål – en kartläggning*, Utvecklingscentrum Göteborg, Åklagarmyndigheten, 2007

Litteratur

Anker Andersen, Jens, Werlauff, Erik, *Dansk retspleje i hovedtræk*, Gad, Köpenhamn, 1993.

Andenæs, Johs, *Norsk Straffeprocess*, Bind I, 3. utgave, Universitetsforlaget, Oslo, 2000 (cit Andenæs 2000 I)

Andenæs, Johs, *Norsk Straffeprocess*, Bind II, 3. utgave, Universitetsforlaget, Oslo, 2000 (cit Andenæs 2000 II)

Andenæs, Johs, Matningsdal, Magnus, Rieber-Mohn, Georg Fredrik, *Alminnerlig strafferett*, 5. utgave, Universitetsforlaget, Oslo, 2004 (cit Andenæs 2004)

Andersson, Ulrika, *Hans (ord) eller hennes? En konsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp*, Bokbox Förlag, Malmö, 2004

Björkman, Johanna, Diesen, Christian (red), Forssman, Fredrik, Jonsson, Fredrik, *Bevis, Värdering av erkännande, konfrontationer, DNA och andra enstaka bevis*, Norstedts juridik, Stockholm, 1997

Boman, Robert, *Kumulation av ansvarstalan och talan om enskilt anspråk*, SvJT 1976 s. 81-109

Bring, Thomas, Diesen, Christian (red), Schelin, Lena, Wilton, Alexandra, *Förhör*, Norstedts Juridik AB, Stockholm 1996

Brun, Hans, Diesen, Christian, Olsson, Thomas, *Bevis 5, Bevispraxis: Svensk Bevispraxis 1948-1999*, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2000

Diesen, Christian, *Bevisprövning i brottmål*, Juristförlaget JF AB, Stockholm, 1994 (cit Diesen 1994)

Diesen, Christian, "Felkällor vid bevisprövning", I: *Nybrott og odling, Festschrift till Nils Nygaard*, Fagbokforlaget, Bergen, 2002 (cit Diesen 2002)

- Diesen, Christian, *Utom rimligt tvivel – om beviskrav och bevisvärdering i brottmål*, JT 1996/97 s. 525-535
- Diesen, Christian (red), Hellner Gumpert, Clara, Lindblad, Frank, Sutorius, Helena, *Bevis 6, Sexuella övergrepp mot barn*, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2001
- Ekelöf, Per Olof, Boman, Robert, *Rättegång, Andra häftet*, 8:e upplagan, Norstedts Juridik AB, Smedjebacken, 1996 (cit Ekelöf, Boman 1996)
- Ekelöf, Per Olof, Boman, Robert, *Rättegång, Fjärde häftet*, 6:e upplagan, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 1992 (omtryck 2002) (cit Ekelöf, Boman 1992)
- Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik, *Rättegång, Första häftet*, 8:e upplagan, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2002
- Fitger, Peter, *Rättegångsbalken II, Del 3*, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 1989
- Fitger, Peter, Mellqvist, Mikael, *Domstolsprocessen, En kommentar till rättegångsbalken*, 2:a upplagan, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2002
- Frände, Dan, *Brott och rättegång*, Helsingfors universitet, Helsingfors, 2003 (cit Frände 2003)
- Frände, Dan, *Finsk straffprocessrätt I*, Helsingfors universitet, Helsingfors, 1999 (cit Frände 1999)
- Gammeltoft-Hansen, Hans, *Strafferetspleje I*, 2. udgave, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Köpenhamn, 1998
- Gregow, Torkel, *Några synpunkter på frågan om bevisprövning och bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn*, SvJT 1996 s 509-523
- Heuman, Lars, *Målsägande*, Stockholm, P.A. Norstedt & Söners Förlag, 1973
- Hurwitz, Stephan, *Den danske strafferetspleje*, 3. udgave, G.E.C Gads Forlag, Köpenhamn, 1959
- Lindell, Bengt, Eklund, Hans, Asp, Petter, Andersson, Torbjörn, *Straffprocessen*, Iustus Förlag AB, Stockholm, 2005
- Schelin, Lena, *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, Juridiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm, 2006 (cit Schelin 2006)
- Schelin, Lena, *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, Norstedts Juridik AB, Vällingby, 2007 (cit Schelin 2007)

Smith, Eva, *Straffeprocess, Grundlæggende regler og principper*, 5. udgave, Thomson, København, 2003

Sutorius, Helena, Kaldal, Anna, *Bevisprövning vid sexualbrott*, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2003

Svensson, Bo, *Felaktigt dömda – några synpunkter med anledning av en rapport från JK:s rättssäkerhetsprojekt*, JT 2006/07 s. 375-383.

Träskman, Per Ole, "Målsäganden som informationskälla vid bevisning i brottmål", I *Festskrift till Per Olof Bolding*, Stockholm, 1992, s. 402 f.f.

Rättsfallsförteckning

Högsta Domstolen

NJA 1980 s 725

NJA 1988 s 40

NJA 1991 s 83

NJA 1992 s 446

NJA 1993 s 68

NJA 1993 s 616

NJA 1994 s 268

NJA 2004 s 437

NJA 2005 s 712

NJA 1988 B 6

Rättsfall från Hovrätterna

Svea Hovrätts dom 2007-10-16, B 3806-07